

د لوړو زده کړو وزارت
د ننگرهار پوهنتون
د حقوقو او سیاسي علومو پوهنځی
د قضاء او څارنوالۍ څانګه
د خصوصي حقوقو ډیپارټمنټ

د اسلامي فقهې او د افغانستان حقوقو له نظره
د مدني مرور زمان څرنګوالی
(د لیسانس دورې پایلیک)

Ketabton.com

ترتیب کوونکی: ضیا الرحمن (راسخ)
لارښود استاد: پوهنیار عبدالهادي (زمانی)

۱۴۰۰ هـ.ش

کال

منلیک

ترتولو نه مخکې، په ډیرې عاجزي دکایناتو د سترڅښتن تعالی څخه د فضل اوکرم شکراداکوم چي هغه (ج) نه یوازې ددې لیکنې توفیق راکړی؛ بلکې زماژوندیې د پیل څخه تردې دمه د ځانگړو انعاماتو او هوساینو څخه یې ډک کړی دی. وروسته د هغه الله (ج) غوره استازي محمدمصطفی(ص) اوهغه په اصحابوکراموچي د سرونوپه قیمت یې اسلام سپېڅلی دین یې زمونږ تر ټاټوبي رسولی دی، درودوايم . همدارنگه، دخپل مهربان مرحوم نیکه (الله تعالی(ج) د ورته جنت الفردوس په نصیب کړي)، مهربان پلاراو کاکا څخه د زړه له تله مننه او شکریه اداء کوم، چې زه یې همېش د تحصیل او تعلیم لپاره تشویق کړی يم او زما د ژوند ټولې اسانتیاوې یې راته پوره کړي دي . خدای (ج) دې دوی ته اوږد عمر او په دواړو جهانونو کې خوشحالیانې او کامیابیانې په نصیب کړي.

همدارنگه، زه ددې مونوگراف د لیکلو او ترتیبولو له کبله، د خپل لارښود ځوان، هڅاند او قدرمن استاد (ښاغلي پوهنیار عبدالهادي زماني) څخه هم یوه نړۍ مننه کوم، چې ماسره یې د ددغه مونوگراف په ترتیب او جوړښت کې پوره مرسته او همکاري وکړه او خپل علمي او مسلکي لارښوونې یې له ما څخه ونه سپمولې. ورسره یې، خپل ارزښتناک وخت یې هم ما ته وقف کړ، بشپړ علمي او لازمي لارښوونې یې راته وکړل. زه ورته د پاک خدای (ج) له دربار څخه د برکتونو، خوشحالیو، بختور او بریاوو څخه ډک ژوند غوښتنه کوم. ټولو هغه وروڼو او ملگروته چی دتحصیل په دوران کې راته گټورې لارښوونې کړي دي، زه یې تشویق کړی يم، مننه اوکورودانی وایم. په اخره کې، یوځل بیا هم ټولوته دذالجلال رب(ج) څخه ددواړو جهانونو خوښي، کامیابي اونیکمرغي غواړم.

په درنښت

ضیالرحمن راسخ

لنډيز

مرور زمان په لغوي لحاظ له دوو کلمو څخه جوړ شوی دی؛ چې مرور د تېریدو او زمان د وخت په معنی؛ یعنې د زمانې تېریدل، د وخت تېریدنه او په اصطلاح کې، مرور زمان ددعوې د سماعت د ممنوع کیدو نه عبارت دی؛ چې د یو خاص معلومې مودې پورې د څه شي په باره کې مطالبه ونه کړای شي، او هغه پریښودل شي، بیا دعوی وکړي؛ نو دا دعوی به ناقابل سماعت وي. همدارنګه، د حقوقپوهانو له نظره، د قانون له ټاکل شوې مودې څخه عبارت دی چې، د قانون په موجب یې دعوی په محاکمو کې نه اوریدل کیږي. پورته تعریف ته په کتلو سره، د عمومي نظم، په محاکمو د قضایاوو تراکم د مخنیوي، د حقوقي روابطو تثبیت، د خپل حق په مورد کې د مدعي بې پروايي او داسې نورو دلایلو ته په کتلو سره مدني مرور زمان قبول شوی دی. مدني موضوعاتو کې د مرور زمان په اړه هم اسلامي فقه او هم د افغانستان په مدني قانون کې مباحث شتون لري. چې په اسلامي فقه کې د حق په اصل باندې موثر مرور زمان نه دی قبول شوی، یعنې که یو شخص د محکمې په وړاندې په خپل حق اقرار وکړي، اقرار د قبول وړ ده. مګر د دعوی د حق ساقطوونکی مرور زمان د فقهاو د دلایلو او سلطان د حکم په اساس قبول شوی دی، چې موده یې عموماً ۱۵ کاله ټاکل شوې ده. مګر، د ځانګړو موضوعاتو لپاره لکه: د وقف متولي دعوی لپاره ۳۶ کاله، د خاصې لارې، ارتفاع، او شرب حقونو لپاره ۱۵ کاله د مرور زمان نېټه ټاکل شوې ده. همدارنګه، په عام المنفعه ملکیتونو پورې اړوند دعوی بیا د مرور زمان مشموله نه ګڼل کیږي.

د افغانستان مدني او تجارت قانون کې هم د مدني مرور زمان عمومي نېټه ۱۵ کاله ټاکل شوې ده، مګر، ځانګړو مواردو لکه: استمراري، نوي کیدونکي حقوق لکه، دکورونو کرایه، د ځمکو اجاره، معاشونو، مالیاتو او محصولاتو په اړوند ۵ کاله، د بیمې قرار اړوند دوه (۲) کاله، استاذ، ډاکتر، مدافع وکیل، مهندس له دندې راپیدا شوو دعوو کې، او په ګلي ډول د هر هغه شخص چې ازاد کار او بار ولري لکه، درمل پلورنکی، دلال، کمېشن کار او نور... هغه پورې مربوط دعوو کې یو کال د مرور زمان نېټه ټاکل شوې ده.

دغه څېړنه د کتابتوني مېتود څخه په استفادې سره، په توضیحي او تشریحي ډول تر سره شوې ده، او کوشش شوی دی چې، مدني مرور زمان چې په مدني محاکمو کې د نظم اود قضایاوو د تراکم مخنیوي کوي، تر څېړنې لاندې ونیول شي او پدې اړوند د اسلامي فقهې او د افغانستان قوانینو نظریې مطالعه شي.

د موضوعاتو لړلیک

سرلیک

مخ

- د سربزه د
- د څېړنې هدف و
- د څېړنې اهمیت و
- څېړنیزه تگلاره: و
- د څېړنې پوښتنې ز

لومړۍ څپرکۍ عمومي مفاهیم

- 1 لومړۍ مبحث: مرور زمان تعریف
- 1 لومړۍ مطلب: د مرور زمان لغوي تعریف
- 2 لومړۍ جزء: د مرور اصطلاحي تعریف
- 2 لومړۍ: د فقهي له نظره د مرور زمان اصطلاحي تعریف
- 2 دویم: د حقوقپوهانو او قانون له نظره د مرور زمان اصطلاحي تعریف
- 3 دویم مبحث: د مرور زمان ډولونه
- 3 لومړۍ جزء: مدني مرور زمان
- 3 دویم جزء: جزايي مرور زمان
- 3 دریم جزء: تجارتي مرور زمان
- 4 دریم مبحث: د مدني مرور زمان ډولونه
- 4 لومړۍ مطلب: د حق په اصل باندې موثر مرور زمان
- 5 دویم مطلب: د دعوی د اوریدلو مانع مرور زمان
- 6 څلورم مبحث: د مدني مرور زمان د تحقق عامه شرایط
- 6 لومړۍ جزء: عادي مرور زمان
- 7 دویم جزء: اختصاصي (خاص) یا استثنائي مرور زمان
- 8 پنځم مبحث: د مدني مرور زمان ذهني (عقلي) بنسټونه

دويم څپرکی

په اسلامي فقه کې د مدني مرور زمان څرنگوالی

- 10 لومړی مبحث: د حق په اصل باندې مرور زمان
- 11 دویم مبحث: ددعوی مسقط (ساقط کوونکی) مرور زمان
- 12 هغه عذرونه چې د هغوی په موجودیت کې وروسته له ۱۵ کلونو هم دعوی اوریدل کیږي:
- 14 لومړی مطلب: د وقف د متولي دعوی
- 15 دویم مطلب: د خاصې لارې دعوی
- 16 دریم مطلب: په مؤجل دین کې د دعوی اوریدل
- 16 څلورم مطلب: د کرایه دار د ملکیت دعوی
- 17 پنځم مطلب: د عام المنفع ملکیتونو پورې اړوند دعوو او مرور زمان

دریم څپرکی

د افغانستان په حقوقو کې د مدني مرور زمان څرنگوالی

- 18 لومړی مبحث: د افغانستان د مدني قانون له نظره د مرور زمان شرایط
- 18 لومړی شرط: حیات باید مالکانه، مسالمت آمیز، علني، واضح او مستمر وي:
- دویم شرط: ددعوی د اقامه کولو په اړه په معلومه موده کې له کوم شرعي عذر پرته د حق د مدعي
- 19 چوپتیا:
- دریم شرط: د هغه کس لخوا قسم کول چې یو کلن مرور زمان کې د دعوی د حق په سقوط استناد کوي:
- 20
- 20 څلورم شرط: په عيني حقوقو او اموالو کې د حیات کوونکي حسن نیت:
- 21 پنځم شرط: د قانون ټاکلې مودې تېریدل
- 21 دویم مبحث: د مدني مرور زمان قلمرو
- 22 دریم مبحث: د مدني مرور زمان ټاکل شوې نېټه (مهلت)
- 23 لومړی مطلب: د مکسب مرور زمان مهلتونه یا ټاکلې نېټه (په عیان کې مرور زمان)
- 23 دویم مطلب: ددعوی د حق ساقطوونکی مرور زمان لپاره ټاکل نېټه
- 27 څلورم مبحث: د مدني مرور زمان د پېل نېټه

28		پنجم مبحث: د مدني مرور زمان د تعلیق (خُنډیدو) عوامل
28		شپږم مبحث: د مدني مرور زمان د قطع کیدو عوامل
30		اووم مبحث: د مدني مرور زمان اثار
33		وړاندیزونه
34		ماخذونه

سریزه

الحمد لله رب العالمين و العاقبة للمتقين الصلاة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين الذي بعث بالحق فارقابين الحق و الباطل و على آله و صحبه و التابعين و على كل من جاهد في سبيله الى يوم الدين.

امابعد: لکه څرنگه چې د ملکیت لرل د انسان له اساسي حقوقو څخه گڼل کیږي، چې دا حق په اسلامي شریعت، ملي او بین المللي سطحه یو پیژندل شوی حق دی. نو کله چې یو څوک د خپل ملکیت څخه استفاده نه کوي، او بل څوک پکې پر له پسې او حسن نیت سره تصرف وکړي، او د معلومې مودې له تېریدو وروسته د ملکیت اصلي مالک د حق په اړوند دعوی په محکمه کې نه اوریدل کیږي. نو همدې ته په کتلو سره، مرور زمان په لغت کې له دوو حرفونو څخه جوړ شوی دی؛ مرور د تېریدو او زمان د وخت په معنی دی. او په اصطلاح کې د مجله الاحکام العدليې له نظره، مرور زمان د دعوي د سماعت د ممنوع کیدو نه عبارت دی؛ چې د یو خاص معلومې مودې پورې د څه شي په باره کې مطالبه ونه کړای شي، او هغه پریښودل شي، بیا دعوی وکړي؛ نو دا دعوی به ناقابل سماعت وي. همدارنگه، د افغانستان مدني قانون کې د مرور زمان لپاره تعریف شتون نلري، مگر حقوقپوهانو له نظره، د قانون له ټاکل شوې مودې څخه عبارت دی چې د قانون په موجب یې دعوی په محاکمو کې نه اوریدل کیږي.

مرور زمان په درې ډولونو، جزایي، مدني او تجارتي مرور زمان باندې ویشل شوی دی. همدارنگه د عامه والي او خاص والي له حېثه بیا په دوه عادي او اختصاصي مرور زمان باندې ویشل شوی دی. مدني مرور زمان بیا عموماً په دوه برخو د حق په اصل باندې مؤثر مرور زمان، او د دعوی مسقط (ساقطوونکی) مرور زمان باندې ویشل شوی دی. په اسلامي فقه کې د حنفي فقهاوو له نظره د حق په اصل باندې مؤثر مرور زمان نه دی قبول شوی، دوی دا نظر لري چې، حق د وخت په تېریدو سره نه ساقطیږي. مگر، د دعوی ساقطوونکی مرور زمان بیا په حنفي فقه کې د فقهي دلایلو او د سلطان د حکم په اساس جایز گڼلی دی.

د افغانستان مدني او تجارت قانون کې هم، مدني مرور زمان په تفصیل سره ذکر شوی دی، د یادو قوانینو له نظره هم مرور زمان د حق د ثبوت او یا سقوط باعث نه ګرځي، بلکې یوازې د دعوی د اوریدلو د مخنیوي باعث شمېرل کیږي.

د پورته تشریحاتو ته په کتلو سره، په اسلامي فقه او د افغانستان په قوانینو کې د مدني مرور زمان لپاره ټاکلې نېټه وجود لري او کنه؟ او که شتون ولري نو دغه موده به څومره وي؟ ورسره، د مرور

زمان منطق څه شی دی یعنې ولې مدني مرور زمان قبول شوی دی؟ او د مدني مرور زمان د تحقق عامه شرایط او د تحقق په وړاندې خنډونه، مدني مرور زمان اثار کوم دي؟ نو پورته ټول موضوعات، په دغه څېړنه کې څېړل شوي دي. ما دغه څېړنه په درې فصلونو ویشلې ده، چې لومړې فصل کې یې عمومي مفاهیم چې پکې د مرور زمان تعریف، شرایط، عقلي بنسټونه، او ډولونه، لدې وروسته، په دویم فصل کې بیا د اسلامي شریعت له نظره مدني مرور زمان او په دریم فصل کې بیا د افغانستان مدني او تجارت قوانینو له نظره مدني مرور زمان څېړل شوی دی. په اخره کې، بیا پایله او ماخذونه مې په ترتیب سره ذکر کړي دي.

په درنښت
ضیاء الرحمن (رأسخ)

د څېړنې هدف

دغه څېړنه لاندې په لاندې اهدافو باندې مشتمله ده:

1. په عمومي توګه د مرور زمان لا روښانتيا
2. د اسلامي فقې له نظره په مدني موضوعاتو کې د مرور زمان نېټې، ډولونو، شرايطو او خنډونو مشخصول.
3. د افغانستان مدني او تجارت قوانينو له نظره، د مدني مرور زمان نېټې، ډولونو، شرايطو، خنډونو، د مرور زمان قلمرو، د مرور زمان معلق کيدو او د مدني مرور زمان اثارو روښانه کول.
4. د عمومي نظم د ساتنې او په محاکمو د قضايو د تراکم د مخنيوي په موخه، د حق مدعي ته په مدني موضوعاتو کې د مرور زمان توضيح کول.

د څېړنې اهميت

دا چې محاکمو کې د قضايو د تراکم مخه ونيول شي، همدارنګه د حق مدعي ته دا واضحه شي، چې که په معلومه موده کې د خپل ملکيت د مطالبې لپاره دعوی ونه کړي، دعوی به يې باطله شي، همدارنګه، ددې لپاره په ټولنه کې عمومي نظم ټينګ او اشخاصو تر منځ د شخړو مخه ونيول شي، نو ځکه مرور زمان قبول شوی دی. او ما هم ياد دلایلو ته په کتلو سره دغه موضوع انتخاب کړه، تر څو مدني مرور زمان لا نور هم روښانه او توضيح شي.

څېړنيزه تګلاره:

دغه څېړنه د دوکتوریني څېړنې اړوند په تحليلي، توضيحي او کتابتوني مېتود سره تر سره شوې ده او ټول معلومات يې د بيلا بيلو موثقيو ماخذونو لکه: مختلفو کتابونو، قوانينو، مقالو او انټرنېټي پاڼو څخه راخستل شوي دي. پدې څېړنه کې کوبښن شوی دی چې؛ مدني مرور زمان د فقهي او قوانينو له نظره لا ډير روښانه او تحليل شي.

د څېړنې پوښتنې

اصلي پوښتنه: اسلامي فقه او د افغانستان قوانين د مدني مرور زمان په اړوند څنگه صراحت لري؟

فرعي پوښتنې:

1. مدني مرور زمان څه ته وايي او په څو ډوله دی؟
2. مدني مرور زمان منطق څه شی دی؟
3. په اوسني عصر کې په عموم کې د مرور زمان ارزښت په څه کې دی؟
4. د دغه مرور زمان اثار به څه وي؟

لومړۍ څپرکۍ

عمومي مفاهيم

ددې څپرکي په لومړي مبحث کې د مرور زمان تعريف، په دويم مبحث کې د مرور زمان ډولونه، په دريم مبحث کې د مدني مرور زمان ډولونه، په څلورم مبحث کې د مدني مرور زمان د تحقق عامه شرايط او په پنځم مبحث کې د مدني مرور زمان عقلي بنسټونه (منطق) تر بحث لاندې نيسم:

لومړی مبحث: مرور زمان تعريف

مرور زمان په فقهه، علماوو او حقوقدانانو همدارنگه د قوانينو لخوا ورته مختلف تعريفونه شوي دي مگر د ټولو مفهوم يو ډول دی چې مونږ يې هر يو په لاندې ډول ذکر کوو:

لومړی مطلب: د مرور زمان لغوي تعريف:

مرور زمان په لغوي لحاظ له دوو کلمو څخه جوړ شوی دی؛ چې مرور د تېریدو او زمان د وخت په معنی؛ یعنې د زمانې تېریدل، د وخت تېریدنه.¹ همدارنگه په قرانکریم کې هم ددې زیاتې نمونې شتون لري: لکه الله (ج) فرمایي: «وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكَلَّمَا مَرْ عَلَى مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ»² ژباړه: او جوړوله (نوح) بیړۍ حال دا چې کله تیریدله په ده ډله دقوم نو په نوح به یې مسخرې کولې.³ په عربي ژبه کې د مرور زمان «تقادم» دی او کله ترې د «تقادم العهد» «تقادم الزمان»، «سبق الزمان» اصطلاحات هم تعبیر کیږي.⁴ همدارنگه؛ د قانون د ټاکلې د مودې تیریدل دي چې له تیریدو وروسته یې دعوی نه اوریدل کیږي.⁵

1. د حقوقي اصطلاحاتو قاموس، د کابل پوهنتون. ص ۲۶۱.

2. قرانکریم، {سورة هود، ۳۸ ایت}.

3. کابلي تفسیر، {سورة هود، ۳۸ ایت}. لومړی جلد. ص ۱۲۴۰.

4. سید عبدالصیر حسینی (۱۳۹۱ ه.ش). مدني مرور زمان د اسلامي فقهې او د افغانستان قوانينو له نظره، د عدالت مجله، ۱۱۱ گڼه، ص ۶۳.

5. حسین عمید، فرهنگ عمید، اپلیکیشن.

لومړۍ جزء: د مرور اصطلاحي تعريف

د مرور زمان اصطلاحي تعريف په لومړيو كې فقهي او بيا د مختلفو هېوادونو د قوانينو له نظره ذكر كوم.

لومړۍ: د فقهي له نظره د مرور زمان اصطلاحي تعريف: د مجلة الاحكام العدليې په شرحه كې كې مرور زمان په لاندې ډول تعريف كړى دى: ددعوي د سماعت د ممنوع كيدو نه عبارت دى؛ چې د يو خاص معلومې مودې پورې د څه شي په باره كې مطالبه ونه كړاى شي، او هغه پريښودل شي، بيا دعوى وكړي؛ نو دا دعوى به ناقابل سماعت وي.⁶

دويم: د حقوقپوهانو او قانون له نظره د مرور زمان اصطلاحي تعريف:

د فرانسې مدني قانون ۲۲۱۹ ماده كې مرور زمان په لاندې ډول شوى دى: « مرور زمان عبارت د تملك يا د ذمې برأت له وسيلې څخه چې د يو ټاكلي وخت او شرايطو په تيريدو سره چې قانون ټاكلي او مشخص كړي وي.⁷ همدارنگه د ايران پخواني مدني محاكماتو اصولو قانون ۷۳۱ ماده كې مرور زمان داسې تعريف شوى دى: « مرور زمان د وخت له تېريدو څخه عبارت دى؛ چې د قانون په موجب وروسته د تېريدو څخه دعوى نه اوريدل كيږي».⁸

او يا په بل عبارت؛ د قانون له ټاكل شوې مودې څخه عبارت دى چې، د قانون په موجب يې دعوى په محاكمو كې نه اوريدل كيږي.⁹ په نتيجه كې، په مفصل ډول داسې ويلې شو چې، مرور زمان هغه دى چې، د يو حق غوښتلو لپاره قانون ځانگړى وخت ټاكلى وي، كه چيرې د حق مدعي په خپل تعين شوي وخت كې دعوى ونه كړه؛ نو د نوموړي دعوى د مرور زمان لاندې راځي او دحق ددفع لپاره يو سبب شمېرل كيږي، خو د تملك سبب ندی.¹⁰

لدې سره سره، پوهاند دوكتور حفيظ الله دانش په خپل كتاب د وجايبو حقوقو كې د مرور زمان په اړوند داسې وايي: « كه چيرې مديون په ټاكلي وخت كې خپله وجيبه تر سره نكړي داين كولى شي چې ديوي ټاكلي مودې په ترڅ كې چې د قانون لخوا؛ د هغې وړاندوينه شوې وي، محكمې ته پدې موخه مراجعه وكړي، چې مديون د خپلې وجيبي په سرته رسولو يا د تاوان په جبران اړ كړي. پرته لدې ددې

⁶ . سليم رستم باز لبناني(۲۰۱۶م). توضيح المرام پښتو شرح د مجلة الاحكام، ژباړن: مولانا برهان الدين صديقي، پشارو، جديد مکتبه رشيدية، ج ۴، ص ۱۹۰.

⁷ . “Prescription is means of acquisition or of exoneration by a certain lapse of time, and subject to condition determined by the law”. French, Civil Code (1827). Art: 2219.

⁸ . (۴) گڼه لمنلیک ته د مراجعه وشي. سيد عبدالصير حسيني ص ۶۳.

⁹ . شمس الاسلام شمس صافي(۱۳۹۹ هـ.ش). د مدني محاكماتو اصول، جلال اباد، مسلم خپرندويه ټولنه، م ۲۶۸.

¹⁰ . شمس الاسلام شمس صافي(۱۳۹۰ هـ.ش). د عدلي او قضايي اجراءاتو لارښود، جلال اباد، مسلم خپرندويه ټولنه، م ۱۳۱.

ټاکلې مودې له تېریدو وروسته موضوع د زمانې د مرور یا تېریدنې لاندې راځي او د مدیون تعاقدي دنده له منځه ځي»¹¹.

دویم بحث: د مرور زمان ډولونه

مرور زمان ډیر ډولونه لري؛ مگر عموماً مرور زمان په درې برخو باندې ویشل شوی دی:

لومړۍ جزء: مدني مرور زمان: دا هغه دی چې په مدني برخه کې وي او موضوعات یې په مدني برخې پورې اړه لري. چې زما د بحث اصلي موضوع هم همدا برخه جوړوي، چې تشریح به یې وروسته راشي.

دویم جزء: جزایي مرور زمان: د المبسوط د حقوقو په ترمینولوژۍ کې د جزایي مرور زمان په اړه داسې راغلي دي: جزایي مرور زمان په دوه ډوله دی ۱- د جرم مرور زمان ۲- د جزا مرور زمان

لومړۍ: د جرم مرور زمان: د جرم رامنځته کیدو وروسته د هغه مودې تېریدل دي چې باید په هغه موده کې مجرم د تعقیب لاندې ونیول شي مگر د دې نېټې له تیریدو وروسته تر تعقیب لاندې نه نیول کیږي.

دویم: د مجازاتو مرور زمان: د مجازات د حکم له صدور څخه راپدې خوا د مودې تېریدل دي چې په هغه وخت کې ذکر شوی حکم اجرا شوی نه وي، او د نېټې له تیریدو وروسته حکم نه اجراء کیږي.¹²

افغانستان په قوانینو کې د جزایي مرور زمان لپاره کوم خاص تعریف شتون نلري؛ مگر حقوقپوهانو د هغه تعریف په لاندې ډول کړی دی: «مرور زمان د مودې له تېریدو څخه عبارت دی چې د قانون په موجب د هغه له تیریدو وروسته، د جرم تعقیب او یا هم د جزایي حکم اجراء موقوف کیږي. یا په بل عبارت د مودې تېریدل چې قانوناً د هغه له تېریدو څخه وروسته تعقیب، د حکم صادریدل او د مجازاتو اجراء منع ده.»¹³ او په عربي کې ورته تقادم وایي.

او کله ورڅخه د تقادم العهد، تقادم الزمان الجزایي، سبق الزمان معناوې افاده کوي.¹⁴

دریم جزء: تجارتي مرور زمان:

هغه مرور زمان ده چې په بنسټ یې یوه تجارتي دعوی وروسته د یوې ټاکلې مودې له تېریدو څخه، چې پرته له کوم موجه عذر څخه د مطالبې څخه لاس پر سر شي، دعوی نه اوریدل کیږي. په تجارتي

¹¹ . حفیظ الله دانش(۱۳۹۶هـ.ش). د و جایو حقوق، کابل، مستقبل خپرندویه ټولنه، م ۱۳۴.

¹² . محمد جعفر حعفری لنگرودی(۱۳۸۱هـ.ش). مبسوط در ترمینولوژي حقوق، تهران. کتابخانه گنج دانش، ج ۵، ص ۲۳۱۵.

¹³ . (۴) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالبصیر حسینی، ص ۵.

¹⁴ . شمس الدین السرخسي(۱۴۰۶هـ). الاصول السرخسي، ج ۹، ص ۴۹.

دعوی کې مرور زمان دغه موده متفاوته ده. مثلاً: د برات او چک په دعوو کې د مرور زمان په اړه د افغانستان د تجارت اصولنامې ۵۳۸^{۱۵} ماده کې داسې راغی دي: « ټولې هغه دعوې چې په قبلوونکي باندې د برأت له لارې پیدا کېږي د مودې د رسیدلو له نېټې څخه وروسته له درې کالو تېریدو څخه ساقطیږي. هغه دعوی گانې چې حامل یې په (ظهر نوسانو) او صادرونکي باندې وکړي او دهغه اعتراض له نېټې څخه چې په خپل وخت لیکلی شوی وي (او که په سند کې د بې لگښته اعادې شرط موجود وي د مودې تېریدلو له نېټې څخه) یو کال په تېریدو ساقطیږي. همدارنګه، هغه دعوی چې ظهر نویس یې یو پربل او یا په صادرونکي وکوي، د ظهورنویس له خوا د برأت د ورکړې له نېټې څخه چې په خپله په دوی باندې دعوی شوې وي، د ۶ میاشتو په تېریدو سره ساقطیږي.»^{۱۶}

دریم بحث: د مدني مرور زمان ډولونه

مدني مرور زمان عموماً په دوه ډولونو ویشل شوی دی: ۱- د حق په اصل باندې موثر مرور زمان
۲- د دعوی د اوریدلو مرور زمان^{۱۷}

لومړی مطلب: د حق په اصل باندې موثر مرور زمان

د بعضو هېوادونو لکه: انگلستان، فرانسه او مصر په حقوقي نظامونو کې مرور زمان د حق په اصل باندې موثر او تاثیر لرونکی دی؛ او د حق د سقوط یا ثبوت موجب ګرځي. پدغه ډول، هېوادونو کې مدني مرور زمان په لاندې برخو ویشل شوی دی:

لومړی جزء: مسقط^{۱۸} مرور زمان: هغه مرور زمان دی چې، د سکوت په وجه په معینه موده کې د حق د ساقطیدو موجب ګرځي. او یا هم په بل عبارت، د متعهد شخص د ذمې برأت او دتعهد له سقوط څخه عبارت دی. لکه: څنګه چې د فرانسې مدني قانون ۱۲۳۴ ماده، او د مصر مدني قانون ۳۷۴ ماده^{۱۹} کې مرور زمان د تعهد د سقوط سبب ګڼلې دی.^{۲۰}

^{۱۵} . د افغانستان اسلامي جمهوریت د تجارت اصولنامه (۱۳۶۷ هـ.ش). رسمي جریده ۶۷۶، ماده ۵۳۸.

^{۱۶} . نصر الله ستانکزې، شیرعلي امن، ولي محمد ناصح (۱۳۸۸ هـ.ش). اصول محاکمات تجارتي، مطبعه طباعتي حبيب الله حسيب، کابل، م ۱۴۱.

^{۱۷} . هماغه، سيد عبدالصير حسيني، ص ۶۵-۶۶.

^{۱۸} . مسقط، يعنې ساقط کوونکی.

^{۱۹} . ۳- التقادم المسقط: يتقادم الالتزام بانقضاء خمس عشرة سنة فيما عدا الحالات التي ورد عنها نص خاص في القانون

(د مصر مدني قانون، ۳۷۴ ماده، د لاسرسي لينک: <http://arbooks.tk>

^{۲۰} . هماغه، سيدعبدالصير حسيني.

همدارنگه، دغه مرور زمان د حق خاوند د حق يا ملکیت له منځه تللو څخه عبارت دی چې، د حق خاوند د هغه د تر لاسه کولو او استعمالولو لپاره په معینه موده کې چوپتیا اختیاره کړي وي یعنې دغه مرور زمان د حق له منځه تللو څخه عبارت دی.²¹

دویم مطلب: مملکت یا مکسب مرور زمان: د متصرف لپاره د مالکیت د کسب وسیله د هغه مال نسبت ته ده چې په اصل کې، د بل چا سره تعلق ولري او په معینه موده کې د مطالبې او یا هم لاسته راوړلو کوشش نه وي کړای. د فرانسې مدني قانون ۷۱۲ مادې²² مرور زمان د ملکیت د کسب یو سبب شمېرلی دی.

دغه مرور زمان د ملکیت د کسب وسیله ده چې متصرف، د بل ملکیت یا عیني حق چې دهغه په تصرف کې دی چې د معینې مودې له تېریدو وروسته ددایمي تصرف له امله کسب کوي.²³

دویم مطلب: د دعوی د اوریدلو مانع مرور زمان

په بعضو هېوادنو کې، مدني مرور زمان یوازې ددعوی د حق د سقوط او عدم اوریدلو موجب ګرځي. او د حق په اصل باندې تاثیر نلري. د مجلة الاحکام العدلیه ۱۶۷۴ ماد کې راغلي دي چې، « حق د زمانې په تېریدنې سره نه ساقط کیږي».²⁴ همدارنگه، د افغانستان مدني قانون ۹۶۵ ماده کې هم راغلي دي چې « (۱) حق د زمانې په تېریدو سره پای ته نه رسیږي».²⁵

مرور زمان په اموالو او عیني حقوقو کې د مصر مدني قانون په پیروۍ سره د حيازت په برخه کې مطرح شوې دی، یوازې د ذوالیدي مالکیت، او د یوې معینې نېټې څخه وروسته په هغه باندې د دعوی د اوریدلو منع؛ د دلیل په توګه دی. مرور زمان د مالکیت او ملکیت د کسب (لاسته راوړلو) سبب ندی؛ د مالکیت د کسب حقیقي سبب حيازت دی، او دا حيازت د ۱۵-۳۳ کلونو په تیریدو وروسته د حيازت کوونکي باندې ددعوی د اوریدلو مانع ګڼل کیږي؛ ځکه حيازت، د افغانستان مدني قانون څلورمه برخه، دویم فصل کې د «ملکیت د لاسته راوړلو اسبابو» په برخه کې راغلی دی.²⁶

²¹ . داکتر سهند صادقي، داکتر حسین صابري، کریم عبدالحی نژاد(۱۳۹۷هـ.ش). راویې اسقاط حق دعوی، فقه و اصول، (۱) ګڼه، ص ۴.

²² . (Ownership is also acquired by accession or incorporation, and by prescription.) (French, civil code (1827). Art 712.

²³ . هماغه، داکتر سهند صادقي، داکتر حسین صابري، کریم عبدالحی نژاد، ص ۴.

²⁴ . (۶) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سلیم رستم باز، ج ۴، ص ۲۰۷.

²⁵ . د افغانستان اسلامي جمهوریت مدني قانون(۱۳۵۵هـ.ش). رسمي جریده ۳۵۳، ۲، ج ۹۶۵ ماده.

²⁶ . (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصیر حسینی، ص ۶۶.

څلورم مبحث: د مدني مرور زمان د تحقق عامه شرايط

پورته تعريفونو ته په کتلو سره، د مدني مرور زمان لپاره درې اساسي شرطونه لازم دي: لومړی شرط: مالکانه، مسالمت امیز، دوامداره او علني تصرف: د فرانسې مدني قانون ۲۲۲۹ مادې مطابق «هغه کس چې غواړي، د مرور زمان څخه استفاده وکړي بايد؛ دوامداره، غير منقطع، مسالمت امیزه، ښکاره، عمومي او مالکانه تصرف بايد په ملکیت باندې ولري»²⁷

دویم شرط: د حق د مدعي سکوت: د مدیون په مقابل کې د دائن سکوت او دخپل حق نه غوښتل او یا هم د متصرف په وړاندې د عین مالک چوپتیا، او د ځانگړي وخت تېریدل د مرور زمان د تحقق د اساسي شرايطو له جملې څخه دی.²⁸ د فرانسې مدني قانون ۲۲۲۴ ماده او دافغانستان مدني ۹۷۷ مادې مطابق قضايي غوښتنه حتی په غير اختصاصي محکمه کې هم شوي وي، د مرور زمان د انقطاع موجب گرځي.²⁹

دریم شرط: د قانون ځانگړې نېټې تېریدل: د مرور زمان لپاره په ټولو قوانینو او ټولو مواردو کې یو شان وخت ندی ټاکل شوی؛ بلکې مختلفو قوانینو کې مختلف وختونه ورته ټاکل شوي دي. د مختلفو هېوادونو په قوانینو کې معمولا یو اصلي موده وجود لري چې په کلي توگه هغه مواردو باندې چې قانون پکې سکوت اختیار کړی وي، پلی کیږي. مگر په خاصو مواردو کې خاص یا ځانگړی مهلتونه ټاکل کیږي، چې د معمولي مواردو سره توپیر لري.³⁰ نو ځکه د عادي والي او مخصوص والي له حیثه مدني مرور زمان په دوه برخو ویشل شوی دی:

لومړی جزء: عادي مرور زمان

د فرانسې په حقوقو کې ۳۰ کاله د عادي مرور زمان لپاره وخت ټاکل شوی دی یعنې دا عادي مرور زمان گڼل کیږي. ددغه هېواد په قانون کې ټول هغه دعووې چې د سوء نیت پر بنسټ تصاحب وي او یا هم نه وي؛ نو ۳۰ کاله وروسته د مرور زمان کې شاملې گڼل کیږي.³¹ مگر د حسن نیت پر بنسټ د غیر منقول اموالو تصاحب؛ په هغه صورت کې چې د مال اصلي مالک د هغه محکمې په حوزه کې

²⁷. (In order to be allowed to prescribe, one must have a continuous and uninterrupted, peaceful, public and unequivocal possession, and in the capacity of an owner). (French, Civil Code (1827)) . Art 2229.

²⁸. هماغه، سید عبدالبصیر حسینی، ص ۶۷.

²⁹. هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۲ ج ۹۷۷ ماده.

³⁰. هماغه، سیدعبدالبصیر حسینی، م ۶۷.

³¹. هماغه، م ۶۸.

چې مال د هغه په حوزه کې واقع وي او يا سکونت ولري، د مرور زمان موده ۱۰ کاله، او هغه صورت کې چې ددغه محکمې له حوزه څخه بیرون وي؛ ۲۰ کاله د مرور زمان موده تعیین شوی دی.³²

د مصر مدني قانون ۳۷۴ ماده³³ د مجلة الاحکام ۱۶۶۰ ماده³⁴ او د افغانستان مدني قانون ۹۶۵ او ۲۲۷۹ مادو کې دغه موده ۱۵ کاله تعیین شوې ده.³⁵

دويم جزء: اختصاصي (خاص) يا استثنائي مرور زمان

د مختلفو هېوادونو په قوانينو کې د مرور زمان لپاره استثنائي موارد هم شتون لري، چې د عادي مرور زمان سره د مېنې او وخت له حیثه توپیر لري. دا لنډ وخت د دین د ورکړې سبب ګرځي.³⁶

د عربي هېوادونو په قوانينو کې معمولا دوه ډوله مرور زمان شتون لري:

لومړی: طولاني مرور زمان: چې دهغه موده ۱۵ کاله ده او د هغه تحقق لپاره فقط قانونی حيازت او ددغه مودې تېریدل لازمي دي.

دويم: لنډ مهال مرور زمان: چې د هغه وخت متفاوت دی. مګر غالبا ۵ کاله دی نو ځکه ورته «التقادم الخمسی» وايي. او ددغه مرور زمان د تحقق لپاره د مودې تېریدلو او حيازت علاوه، د حيازت کوونکي حسن نیت او د صحیح سبب باندې مستند حيازت شرط ګڼل کیږي.³⁷

په انګلستان کې ۱۸۳۲ م کال د مرور زمان د قانون مطابق، چې د مملکت د مرور زمان بیان کوونکی دی، د مشاع اموالو او نورو منافعو اړوند ۳۰-۶۰ کاله مرور زمان او د ارتفاق حقوقو لپاره ۲۰-۴۰ کاله، د استفادې حق لپاره ۲۰ کاله موده تعیین کړې ده. د ۱۹۸۰ م کال مرور زمان قانون مطابق، چې مسقط مرور زمان پورې مربوط کیږي او د مرور زمان په اثر ددعواوو په سقوط باندې تاکید کوي؛ د مرور زمان مهلت په مختلفو دعواوو کې متفاوت دی او ظاهرا کلي حکم په دې اړه شتون نلري؛ مثلا:

³². «A person who acquires an immovable in good faith and under a just title prescribes ownership of it by ten years, where the true owner lives on the territory of the court of appeal within whose limits the immovable is situated; and by twenty years, where he is domiciled outside of the said territory. (French, Civil Code (1867)) . Art 2265.

³³. ماده ۳۷۴: يتقادم الالتزام بانقضاء خمس عشرة سنة فيما عدا الحالات التي ورد عنها نص خاص في القانون. (القانون المدني المصري (۱۹۴۸ م)).

³⁴. لا تسمع دعوى الدين والوديعة، والملك، والعقار، والميراث وما لا يعود من الدعاوي إلى العامة ولا إلى أصل الوقف في العقارات الموقوفة كدعوى المقاطعة أو التصرف بالإجارتين والتولية المشروطة والغلة بعد أن تركت خمس عشرة سنة. (المادة ۱۶۶۰ المجلة الاحكام العدلية).

³⁵. هماغه، سيدعبدالبعير حسيني، م ۶۸.

³⁶. هماغه، م ۶۸.

³⁷. هماغه، م ۶۸.

د ځمکې مربوط دعوی کې مرور زمان ۱۲ کالو تېریدو وروسته، د معمولي قراردادونو مربوط³⁸ او نیمه جرمونو³⁹ او د دعوی د خسارې جبران د ۳ کالو په تېریدو سره محقق کیږي.⁴⁰

پنځم مبحث: د مدني مرور زمان ذهني (عقلي) بنسټونه

دا چې ولې مرور زمان ولې منل شوی دی، کوم عقلي بنسټونه دي چې پر اساس یې مرور زمان قبول شوی دی؛ نو ددې لپاره پوهانو ځینې عوامل ذکر کړي دي چې په لاندې ډول دي:

1. د عمومي نظم ساتنه او د حقوقي روابطو تثبیت: د مرور زمان مهمترین مبنی په ځانګړې توګه د دعوی د اوریدلو مرور زمان، د عمومي نظم ساتنه او د اشخاصو حقوقي روابطو تثبیت دی. عمومي نظم ددې ایجاب کوي چې، هر کله د یو حق خاوند په معینه موده کې په خپل اختیار کې خپل حق د نورو تر تصرف لاندې پریري، او د هغه تر لاسه کولو اقدام ونه کړي، نومحکمه نشي کولی ددغه وخت له تېریدو وروسته ددغه دعوی ته د رسیده ګي او د حق د استرداد لپاره حکم وارد کړي. ځکه هغه دعوو ته رسیده ګي چې ډیر وخت پرې تېر شوی وي شاید په محاکمو کې ددعوو د تراکم او د قضایي نظام د اختلال سبب وګرځي.⁴¹

همدارنګه، په کیفی لحاظ قضایي تشکیلات پخوانیو دلایلو او د کمزورې رسیده ګي باندې ګرځندوي. د مرور زمان په نه قبولولو سره قضایي امنیت په خطر کې لویږي. ورسره، د معاملې لوري به همېشه ددعوی طرحې ته چې د مقابل لوري لخوا وي؛ خپل اسناد او مدارک تیار وساتي، چې معلومه نده، چې دعوی به پرې وکړي او کنه؟ مثلاً: مستاجر چې اجاره بها یې په لاس کې سند مطابق یې ورکړی وي، باید دغه قبوض (سندونه) چې د ذمې برائت لپاره مدرک شمیرل کیږي باید همېش لپاره وساتي او د فوت کیدو په وخت کې یې باید ورته وو ته هم وسپاري. که چېرې مثلاً ۴۰ کاله وروسته مؤجر یا ورته یې قصدا یا اشتباهاً د اجورې د تر لاسه کولو لپاره راغلل، نو هغه به

³⁸ . Simple Contracts (a simple contract is a contract made orally or in writing or both of them rather than a contract made under seal).

³⁹ . Torts (is common law jurisdiction, is a civil wrong that causes a claimant to suffer loss or harm, resulting in legal liability for the person who commits the tortious act.)

⁴⁰ . هماغه، سیدعبدالصیر حسینی، م ۶۹.

⁴¹ . هماغه، ص ۶۹.

- وکولای شي چې په محکمه کې د ذمې برائت د ثبوت لپاره ورڅخه استفاده وکړي. چې دا په خپله په محاکمو کې د قضایاوو تراکم او قضایي امنیت خطر سره مخ کولو باعث ګرځي.⁴²
2. د دین اسقاط یا ورکول: د حق غوښتونکي بې اعتنایي په معینه موده کې دغه فرض په ذهن کې رامنځته کوي، چې په یو شکل یا طریقي سره خپل حق ته رسیدلي دي او که ترې صرف نظر کړي دي. چې محکمې هم د فرانسې په حقوقو کې په دې اړه وویل شول، دغه ګمان په حقوقو کې د مرور زمان اصلي مبنی دی. چې په لنډ وخت کې په نوعي ډول پرداخت کیږي لکه: د معلم معاش، یا د مسافرځانې اجاره او نور...⁴³
3. په دعووو کې د واقعیتونو د کشف ته امکان برابرول: په ضعیفو دعووو کې شاهدانو ته لاسرسی ضعیف کیږي؛ ځکه شاهدان په خپاره شوي شکل ګرځي، چې احوال او اوضاع یې له یاده وځي، اسناد او رسیدات هم د حادثو په اثر له منځه ځي. قاضي ناچاره دی چې، ظاهري احکامو ته توجو وکړي، او کلي اصول لکه: استصحاب او عدم اصل، اصول د حقیقت ځایناستي و ګرځوي. مرور زمان یو تدبیر دی چې قانون جوړونکي د واقعیتونو بهترین کشف ته فکرمند شوی او پدې صورت کې مدعي ملزم کوي، چې تر څو اسناد او مدارک له منځه نه وي تللي همدارنګه شاهدان له لاسه ونه وځي او اوضاع او احوال ګډوډ شوي نه وي خپله ادعا په صالحه محکمه کې مطرح کړي.⁴⁴
4. د حق څخه د اعراض نښه: یو شخص چې د امکاناتو په شتون سره سره؛ په یوه معینه موده کې دغوښتنې په مقام (محکمه) کې د خپل حق د غوښتنې لپاره رانشي، معمولاً یې له خپل حق څخه اعراض کړی وي، او اعراض یوه ایقاع⁴⁵ ده چې په لازمي ډول د حق او د تعهد د سقوط موجب ګرځي. د حق خاوند نشي کولی د معین وخت له تېریدو وروسته متعهد خپل تعهد د ترسره کولو لپاره ملزم کړي.⁴⁶
- دغه اړین بنسټونه او دلایل دي چې د مدني مرور زمان د مقرراتو د توجیه لپاره استدلال وکړي، په ځانګړي توګه د عمومي نظم ساتنه چې د مدني مرور زمان د قبولولو اصلي بنسټ او دلیل ګڼل کیږي.

42. هماغه، م ۷۰.

43. هماغه، م ۷۰.

44. هماغه. سیدعبدالبصیر حسینی، م ۷۰.

45. ایقاع (یوه عربي کلمه ده چې له وقع څخه اخستل شوې په جنگ اچولو، پېښیدلو او په مهلکه اچولو په معنی سره دی. او په اصطلاح کې د هغه یو اړخیز حقوقي عمل څخه عبارت دی، چې د یوې ارادې په اظهارولو سره د حقوقي نتیجې د رامنځته کېدلو باعث شي. د مثال په توګه: وقف، ابراء وصیت او هبه او نور...). (شریف الله امین (۱۳۹۷ هـ.ش). د وجایو حقوق، مسلم خپرندویه ټولنه، جلال اباد، ص ۱۵)

46. هماغه، سیدعبدالبصیر حسینی، م ۷۱.

دویم څپرکی

په اسلامي فقه کې د مدني مرور زمان څرنگوالی

ددغه څپرکي په لومړۍ مبحث کې د حق په اصل باندې مرور زمان، دویم مبحث کې د دعوی د اوریدلو مسقط مرور زمان او لکه څنګه، چې مخکې ورته اشاره وشوه، دوه ډوله مدني مرور زمان شتون لري: ۱- د حق په اصل باندې مرور زمان ۲- ددعوی د اوریدو مانع مرور زمان نو زه هم دغه ډولونه د حنفي فقهې له نظره تر بحث لاندې نیسم.

لومړۍ مبحث: د حق په اصل باندې مرور زمان

حنفي فقهې پدې نظر دي چې حق د مرور زمان په اثر نه باطلیږي، نو ځکه که چیرې مدعي علیه د مرور زمان وروسته په حق باندې اقرار وکړي؛ اقرار یې صحیح دی او اوریدل کیږي.⁴⁷ پدې اړه مجله الاحکام العدليې په ۱۶۴۷ ماده کې داسې راغلي دي: « لا یسقط الحق بتقادم الزمن بناء عليه ادا أقر واعترف المدعي عليه صراحة في الحضور القاضي بأن للمدعي عنده حقا في الحال في دعوى وجد فيها مرور الزمن بالوجه الذي ادعا المدعي فلا يعتبر مرور الزمن ويحكم وبموجب اقرار المدعي عليه. »

ددې مادې وضاحت: پدې ماده کې ددې خبرې وضاحت دی چې، ددعوی اوریدل په مرور زمان سره متاثر کېدای شي. مګر حق پرې نه ساقطیږي، نو مال د څښتن مالکیت هم نه ساقطیږي. ځکه که مدعي علیه ددې خبرې اقرار وکړي چې اګر چې یې دعوی ناوخته کړې ده؛ خو حق د هغه دی او د حکم یا قاضي په مجلس کې ددې خبرې اقرار وکړي؛ نو د وخت له تېریدنې (مرور زمان) سره سره، هغه ته خپل حق ورکول کیږي. په نتیجه کې د مدعي علیه د اقرار له وجهې د هغه په حق کې فیصله کیږي.⁴⁸ او ددې مادې په دوام کې بیا داسې راځي: « وأما اذا لم يقر المدعي عليه في حضور القاضي و ادعى المدعي بكونه أقر في محل آخر فكما لا تسمع دعواه الاصلية كذلك لا تسمع دعوى الاقرار. » په پاتې ماده کې ماقبل عبارت ته په کتلو سره داسې راغلي دي: « که مدعي علیه د حاکم په مجلس کې

⁴⁷. (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصیر حسینی، م ۷۱.

⁴⁸. (۶) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سلیم رستم باز، ج ۴، م ۲۰۸.

اقرار ونکړي بلکې مدعي دعوه وکړي، چې مدعي عليه بل ځای کې اقرار کړی وو؛ نو څنگه چې د اصلي دعوي سماع ناقابل قبول ده همدغه شان به د اقرار دعوه هم قابل د قبول نه وي.⁴⁹ نو پورته شرحې ته په کتلو سره ویلی شو چې مرور زمان سره اصلا حق پای ته نه رسیږي؛ نو د مرور زمان دغه ډول په حنفي فقهه کې مردود دی.

همدارنگه فقهاء وو په نظر مرور زمان د تمليک د سببونو څخه نه دی، بلکې د تمليک اسباب، ميراث، بيع، اخيستل او خرڅول، حيازت او هبه ده، که چيرې يو شخص په يو ملکيت باندې داسې تصرف وکړي؛ چې مرور زمان پکې مطرح شي، نو د مرور زمان دفعه هغه وخت اعتبار لري چې تصرف کوونکی شخص د اصلي مالک په څېر په نوموړي ملکيت کې په خپلواکه توگه تصرف وکړي.⁵⁰

دويم مبحث: د دعوی مسقط (ساقط کوونکی) مرور زمان

دغه مرور زمان په ځانگړي توگه د دعوی د اوریدولو مانع مرور زمان په حنفي فقهه کې قبول شوی دی. د مبنی له حېث په حنفي فقهه کې دوه ډوله مرور زمان شتون لري:

الف: د فقهاوو په اجتهاد او فقهي دلايلو ولاړ مرور زمان: د حنفي فقهي د علماوو د فتاواو په اساس په کلي ډول، د عواوې د وخت په تېریدو سره نه اوریدل کيږي. نو په دغه حکم کې د نظر اتفاق دی. مگر د مودې په اړه يې څو نظريات موجود دي. ۳۳ کاله، ۳۶ کاله او يا هم ۳۰ کاله ورته ټاکل شوي دي.⁵¹ ابن عابدين ددغو اقوالو له يادولو وروسته وايي: «د مرور زمان دغه مهلت، د سلطان يا حاکم د منعې پر اساس نده بلکې، د فقهاوو لخوا ټاکل شوی دی. نو ځکه له دغو يادو شويو وختونو تېریدو وروسته که د وخت حاکم هر څومره د دعوی په اوریدلو امر وکړي؛ امر يې نه قبلېږي.»⁵²

مگر دا په هغه صورت کې چې په ټاکل شوي وخت کې د دعوی اقامه کولو موانع وجود ونلري لکه: غيابت، جنون، صغر او يا دا چې د دعوی يو لوري ظالم حاکم وي؛ نو مرور زمان ددغو موانعو له لرې کېدلو سره شروع کيږي. همدارنگه نور موانع هم شتون لري چې حنفي فقهاوو لخوا مستثنی شوي دي لکه: وقف⁵³ پدې اړه د مجلة الاحکام په ۱۶۶۳ ماده کې هم يادونه شوې ده چې شرحه يې په لاندې ډول ده: «په دې ماده کې ددې خبرې وضاحت کړی دی چې مطلق مرور زمان د دعوی مانع ندی، بلکې

49. هماغه، م ۲۰۹.

50. (۱۰) گڼه لمنليک ته دې مراجعه وشي. شمس الاسلام صافي، م ۱۳۱.

51. الموسوعة الفقهية الكويتية (۱۹۸۶ م-). وزارت الاوقاف والشئون الاسلامية الكويت، طبع ذات السلاسل، ج ۱۳، م ۱۱۹.

52. محمد امين ابن عابدين بن عمر بن عبدالعزيز (—). حاشية رد المختار على الدرالمختار، القاهرة، مصطفى البابي

الحلبي مطبعة، ج ۵، ص ۵۶۵.

53. هماغه، الموسوعة الفقهية، ج ۱۳، م ۱۱۹.

بغير د عذر څخه که وخت تېر شي بيا به يې دعوی د اوریدو قابل نه وي. مگر که یو شرعي عذر موجود وي؛ نو دعوی به يې قابل د سماعت یا د اوریدلو وي. مثلاً: که یو څوک د شرعي عذر له وجې دعوی پرېږدي، لکه مدعي کم عمره (صغير) وي، مجنون (ليونی) وي، معتوه وي، برابره خبره ده که څوک يې ولي یا نگران وي یا نه وي؛ یا خپله مدعی په سفر باندې وي او یا هم مدعي عليه غائب او متغلب وي؛ نو د څه عذر له وجې چې کوم تاخير یا وروسته والی په دعوی اقامه کولو کې واقع شوی دی، هغه پکې په نظر کې نه نیول کېږي. او دعوی يې اوریدل کېږي. مگر کله چې دغه عذرونو څخه هر یو يې رفع شي، مثلاً: ماشوم بلوغ ته ورسېږي، او یا لېونې صحت یاب شي، هغه څوک چې ظالم دی هغه له منځه لاړشي، مدعي له سفر څخه ستون شي، مدعي عليه هم بیرته پیداشي، نو پدې صورت کې مرور زمان بیا ددغه عذرونو له منځه تللو سره په نظر کې نیول کېږي او ددغه عذرونو له منځه تللو او نشتون کې بیا دعوی نه اوریدل کېږي.⁵⁴

هغه عذرونه چې د هغوی په موجودیت کې وروسته له ۱۵ کلونو هم دعوی اوریدل کېږي:

1. صغر: کله چې د حق خاوند صغیر وي، او په همدغه وجې سره په مقررې نېټه کې دعوی اقامه نشي کړای، نو د مرور زمان نېټه يې د بلوغت له وخت څخه حسابېږي او مخکې لدې څخه نه حسابېږي.
 2. مجنون: د مرور زمان موده هغه وخت څخه حسابېږي چې لیونی جوړ شي.
 3. معتوه: کله چې د عته یا کم عقل توب حالت ترې لرې شي؛ نو هماغه وخت څخه مرور زمان شروع کېږي.
 4. د حق د خاوند غیابت، یا په سفر کې تلل چې د سفر د فاصلي اندازه د قصر د فاصلي په اندازه دي. نو کله چې د حق خاوند بیرته راستون شي؛ نو مرور زمان له همدغه وخت څخه شروع کېږي.
 5. او کله چې مدعي عليه متغلب وي، او ظالم حکمران له لورې. نو ددغه عذر له منځه تللو سره مرور زمان شروع کېږي.⁵⁵
- ددغه حکم د صدور دلایل د حنفي فقهاوو له نظره دوه شیان دي:
1. د مدعی لخوا د حېلې او فریب څخه مخنیوی.

⁵⁴. (۶) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سلیم رستم باز، ۴ ج، م ۱۹۸-۱۹۹.

⁵⁵. (۵۱) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. الموسوعة الفقهية، ج ۱۳، م ۱۲۰.

2. ظاهري حالت: د ظاهري حالتونو څخه هم دا معلومېږي چې يو شخص لخوا پدغه اوږده موده کې ددعوی اقامې لپاره، اقدام ونشي؛ نو حق نلري که يې حق لرلی نو د مطالبې لپاره به يې اقدام کړی وای.⁵⁶

ب: د حکومتي حکم (امير حکم) په اساس مرور زمان: ضرورتونو ته په کتلو سره، دعثماني خلافت حاکمانو دغه احساس کولو چې ددعوی د اوریدلو مرور زمان د مودې د کموالي لپاره يو شرعي اجازه پيدا کړي. نو حنفي فقهاوو د تخصیص له قاعدې څخه په استفادې سره ددې جواز صادر کړ. دا پدې معنی چې قاضي په قضايي چارو کې د حاکم وکیل دی. نو دې ته په کتلو سره، د هغه صلاحیتونه هم د وخت حاکم لخوا د زمان، مکان، خاصو دعووو او یا هم د مجتهدینو د آراوو په پیروي سره محدود او مقید کولی شي. چې دغه مطلب ته د مجله الاحکام ۱۸۰۰⁵⁷ او ۱۸۰۱⁵⁸ ماده کې تشریحا اشاره شوې ده.⁵⁹

نو دغه اختیاراتو ته په اساس، د عثماني خلافت حاکمانو د مرور زمان موده د استثنايي مواردو پرته ۱۵ کاله تعین کړه. نو د همدې امر په بناء، د معصیت څخه پرته د حاکم د اطاعت د وجوب فتوای چې د حنفي فقهاوو لخوا ورکړل شوې ده، دغه فتوای ته په کتلو سره، وروسته له ۱۵ کالو تېریدو څخه دعوی نه اوریدل کیږي. مگر دا چې حاکم یا سلطان خپله ددعوی د اوریدلو حکم وکړي. البته لکه څنګه چې مخکې یادونه وشوه، حاکم یوازې کولی شي؛ هماغه تعین شویو وختونو کې چې د علماوو لخوا تعین شوي دي، ددعوی د اوریدلو حکم صادر کړي. مګر لدې نه مخکې او زیات حتی حاکم هم دغه صلاحیت او اختیار نلري.⁶⁰

د مجله الاحکام په ۱۶۶۰ ماده کې راغلي دي چې: « هغه دعووې چې په عمومي اموالو پورې اړه ونلري لکه: ددین دعوی، د استعمال دعوه، د ودیعت دعوه، د ملکیت دعوه، د جایداد دعوی کوم چې غیر منقول وي یا ددوه اجارو د استعمال دعوی او دداسې بیع تولید کوم چې مشروط او یا معلق وي، وروسته له ۱۵ کالو تېریدو څخه نه اوریدل کیږي.»⁶¹

که په لنډ ډول یې ووايو، هغه دا چې ددعوی د اوریدلو لپاره ۳۰ کاله او یا لدې څخه زیات وخت د حنفي فقهاوو د اجتهاد په واسطه ټاکل شوی دی. مګر، د دعوی د اوریدلو لپاره ۱۵ کاله وخت بیا د

⁵⁶ . (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصبیر حسینی، م ۸۳.

⁵⁷ . (القاضي وکیل من قبل السلطان لإجراء المحاكمة والحکم)، (مجله الاحکام العدلیه، سلیم رستم باز، ص ۴۶۹).

⁵⁸ . (القضاء یتقید و یتخصص بالزمان أو مکان استثناء بعض الخصومات). (هماغه، سلیم رستم باز، ص ۴۷۰).

⁵⁹ . هماغه.

⁶⁰ . هماغه، ص ۸۳-۸۲.

⁶¹ . هماغه، سلیم رستم باز، مجله الاحکام، ۱۶۶۰ ماده، ص ۲۰۷.

وخت آمر او سلطان لخوا عامه مصلحت ته په کتلو سره ټاکل شوی دی. نو که چیرې یو څوک تر ۳۰ کلونو پورې دعوی اقامه نه کړي نو د هغه دعوی نه اوریدل کیږي. اگر که آمر یا سلطان یې د اوریدلو امر وکړي؛ ځکه آمر (سلطان) د شرعې مخالف امر نه صادروي. او د سلطان امر منل په هغه صورت کې واجب دي چې د شریعت موافق وي.⁶²

دغه ۱۵ کاله موده عامه ده، مگر بعضې خاصو مواردو لپاره هم ځینې مشخصې نېټې ټاکل شوي دي چې هر یو یې په لنډ ډول لاندې ذکر کوم:

لومړی مطلب: د وقف د متولي دعوی

د مجلة الاحکام په ۱۶۶۱⁶³ ماده کې پدې اړه داسې راغلي دي: « د وقف متولي یا هغه مرتزق⁶⁴ چې د اصل وقف سره منسلک وي، د شپږ دیرش کالو پورې د هغوی دعوی قابل د سماعت ده. پدې ماده کې مرتزق هغه سړی چې چې د وقف څخه گټه اخلي، لکه: امام، مؤذن او نور... او اصل وقف هر هغه شی دی چې، په هغې باندې د وقف صحت موقوف وي. او علاوه د هغې نه چې څه وي؛ نو هغه د وقف په شرطونو کې وي. د متولي او مرتزق د دعوی نه مراد دادی، چې دعوی د اصل هدف طرف ته چې وقف دی، عائد یا متوجه وي؛ نو شپږ دیرش کالو پورې اوریدل کیږي. مثلاً که یو څوک د یو سړي په یوه ځمکه باندې ملکي تصرف وکړي، پدې باندې ۳۶ کاله تېر شي؛ او بیا متولي راشي او ووايي چې، دا زما وقف شوې ځمکه ده؛ نو د هغه دعوی به نشي اوریدلې. برعکس، که دعوی د هغوی دواړو یعنی د وقف طرفینو ته متوجه وي؛ او گټه یې هغوی ته رسیږي، نو د ۱۵ کالو تېریدو وروسته به د اوریدلو وړ نه وي.⁶⁵

⁶² . حامد محمد عبدالرحمن (۱۹۷۶ هـ.ش). نظرية عدم السماع الدعوى للتقادم بين الشريعة و القانون، الرسالة الدوکتورا، كلية الشريعة والقانون، القاهرة. ص ۵۸. د لاسرسي لینک: <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2009/09/%D8%A3%D8%AD%D9%83%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%AF%D9%85-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%82%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%AF.%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85.pdf>

⁶³ . المادة ۱۶۶۱: «تسمع دعوى 1613 المتولي والمرتقة التي هي في حق أصل الوقف إلى ست وثلاثين سنة»، ((۲۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سلیم رستم باز، ج ۴، م ۱۹۵.

⁶⁴ . مرتزق؛ هغه شخص دی چې د وقف نه فایده ورکول کیږي، لکه: امام، مؤذن.

⁶⁵ . هماغه، سلیم، رستم باز، ج ۴، م ۱۹۵.

نو که په لنډ ووايو، که دعوی په اصل وقف پورې تړاو درلود؛ نو د مرور زمان نېټه يې ۳۶ کاله ده، او که دعوی د وقف اصل پورې تړوا نه درلود، لکه: په وقف باندې ناظر اجورې او يا هم د طرفينو پورې تړاو درلودونکي دعوی مرور زمان نېټه ۱۵ کاله ده او وروسته له وخت څخه يې دعوی نه اوریدل کيږي.⁶⁶

دويم مطلب: د خاصې لارې دعوی

پدې اړه د مجلة الاحکام العدليې ۱۶۶۲ ماده کې داسې راغلي دي: «إن كانت دعوى الطريق الخاص والمسيل، وحق الشرب، في عقار الملك فلا تسمع بعد مرور خمس عشرة سنة»⁶⁷ ژباړه: که دعوی په عقار ملکیت کې د خاصې لارې⁶⁸، مسیل حق⁶⁹، شرب حق⁷⁰ پورې اړوند وي؛ نو دعوی به ۱۵ کاله وروسته نه اوریدل کيږي.

وروسته، د مادې په دوام کې داسې راغلي دي: «إن كانت في عقار الوقف فللمتولي أن يدعيها إلى ست وثلاثين سنة» که د وقف متولي له بل طرف مملوکې يا موقوفې ځمکې سره د اوبو د تېریدو د حق دعوی وکړي نو تر ۳۶ کالو پورې به د هغه دعوی اوریدل کيږي او وروسته لدې نه بيا د دعوی د اوریدلو وړ نه دی.

ورسره، د یادې مادې په اخره کې بيا داسې راغلي دي: «ولا تسمع دعوى الطريق الخاص والمسيل وحق الشرب التي هي في الأراضي الأميرية بعد أن تركت عشر سنين» يعنې په سرکاري ځمکو باندې د خاص لارې، د مسیل او د شرب حق دعووې د لسو کلونو له تېریدو څخه وروسته نه اوریدل کيږي.⁷¹

⁶⁶ (۵۱) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. الموسوعة الفقهية، ۱۳ ج، ۱۲۰ م.

⁶⁷ المجلة الاحکام العدلية، المادة ۱۶۶۲.

⁶⁸ خاصې لارې د مرور حق: مرور په لغت کې تېریدلو ته وايي. او په اصطلاح کې مرور د بل چا په ملکیت کې تلو راتلو د حق څخه عبارت دی. (فضل هادي فضلي (۱۳۹۸ هـ.ش). عيني حقوق، د يارخپرنډويه ټولنه، جلال اباد، ص ۱۷۶).

⁶⁹ مسییل په لغت کې د اوبو د تېریدلو ځای او د باران د اوبو د تېریدلو د ځای په معنی ده. او په اصطلاح کې د مسیل حق له کور څخه د باندې د فاضله اوبو او د باران د اوبو د ویستلو څخه عبارت دی. يا په بل عبارت د مسیل حق د سر خلاص لښتي، سرپټ لښتي او پيپ په واسطه د مستعملو اوبو تېرول دي عامه لارې ته. (هماغه، فضل هادي فضلي، ص ۱۷۹).

⁷⁰ شرب د (ش) د توري په زیر سره د اوبو د برخې د اوبو د نوبت او همدارنگه د اوبو کولو د وخت په معنی هم استعمالیږي. (هماغه، فضل هادي فضلي، م ۱۷۱) او په اصطلاح کې د افغانستان مدني قانون د اوبو کولو حق داسې تعريف کړی دی «اوبه کول د نو یا کرهڼې د اوبه کولو لپاره په اوبو د گټې اخستلو د نوبت څخه عبارت دی.» (۲۵ گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ۲۳۴۶ ماده.) او يا هم د اوبو ورکولو حق عبارت دی له دې څخه چې يو کس د خپلو اوبو په نوبت کې خپل زراعت او باغونه اوبه کړي. (هماغه، فضل هادي فضلي، م ۱۷۱).

⁷¹ (۶) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سليم رستم باز، ج ۴، م ۱۹۵-۱۹۶.

دریم مطلب: په مؤجل⁷² دین کې د دعوی اوریدل

پدې اړوند د مجله الاحکام ۱۶۶۷⁷³ ماده کې داسې راغلي دي چې شرحه یې په لاندې ډول ده: «پدې ماده کې ددې خبرې وضاحت دی چې، د مؤجل دین په صورت کې مرور زمان هغه وخت څخه شروع کیږي؛ کوم وخت څخه چې د مدعي لپاره ددعوی کولو حق شروع کیږي، یعنې کله چې د قرض د ترلاسه کولو تاریخ راشي؛ نو د هغه وخت څخه به مرور زمان شروع کیږي. ځکه چې ددې نه مخکې کله چې د قرض وخت پاتې وي؛ نو مدعي ته دهغه قرض د مطالبې حق نه وو او کله چې دغه موده ختمه شوه؛ نو اوس هغه ددې قرض مطالبه کولی شي. مثلاً: یو چا په بل باندې داسې دعوی وکړه چې زما په تا باندې د فلاني شي دومره روپی دی، کوم چې پنځلس کاله مخکې ستا په لاس باندې د درې کالو لپاره په قرض خرڅ کړی وو؛ نو د هغه سړي دعوی به د اوریدلو وړ وي، ځکه چې د روپی د اداء کولو په وخت کې صرف دولس کاله تیر شوي دي.»⁷⁴

څلورم مطلب: د کرایه دار د ملکیت دعوی

د کرایه دار د ملکیت دعوی په اړه د مجله الاحکام په ۱۶۷۳ کې داسې راغلي دي: «لیس لمن کان مقرا بکونه مستأجراً في عقار أن يملكه لمرور زمان أزيد من خمس عشرة سنة وأما إذا کان منکراً وادعی المالك بأنه ملكي وکنت آجرتک إياه قبل بستین وما زلت أقبض أجرتہ فتسمع دعواه، إن کان إيجاره معروفا بين الناس وإلا فلا».

ژباړه: پدې ماده کې ددې خبرې تصریح شوې هغه کرایه دار چې ددې خبرې اقرار کوي چې زه پدغه کور کې په کرایه اوسېږم او په هغې پنځلس کاله تېر شي، په دې وجه زه پدې کور کې پنځلس کاله اوسیدلی يم او ماته چا څه ندي ويلي زه ددې کور د ملکیت دعوه کوم؛ نو دا دعوی صحیح نده. همدارنګه که هغه د کرایه دار کیدو نه انکار وکړي او مالک دا دعوه وکړي چې دا زما ملکیت دی او ما تاته څو کاله مخکې په کرایه باندې درکړی وو او زه کرایه هم اخلم؛ نو که د هغې کرایه ورکول عام طور مشهور وي؛ نو دعوی به یې اوریدل کیږي او که عام طور مشهور نه وي یعنې عامو خلکو ته معلوم نه وي؛ نو دعوه به یې نه اوریدل کیږي.⁷⁵

⁷² . چې په وخت معین شوی وي.

⁷³ . «فمرور الزمان في دعوى دين مؤجل إنما يعتبر من حلول الأجل لأنه ليس للمدعي صلاحية دعوى ذلك الدين ومطالبته قبل حلول الأجل مثلاً لو ادعى أحد على آخر بقوله لي عليك كذا دراهم من ثمن الشيء الفلاني الذي بعثك إياه قبل خمس عشرة سنة مؤجلاً لثلاث سنوات تسمع دعواه لأنه يكون قد مر اثنتا عشرة سنة» (المجلة الاحکام العدلية، المادة ۱۶۶۷.

⁷⁴ . هماغه، سليم رستم باز، ج ۴، م ۲۰۱.

⁷⁵ . هماغه، ج ۴، م ۲۰۷.

پنځم مطلب: د عام المنفع ملکیتونو پورې اړوند دعوووو مرور زمان

د عام المنفعه ملکیتونو⁷⁶ دعوووو کې مرور زمان ته اړتیا نشته یعنې نېټه په کې په نظر کې نه نیول کیږي، پدې اړه د مجله الاحکام ۱۶۷۵ ماده کې داسې راغلي دي: « اعتبار لمرور الزمان في دعاوى المحال التي يعود نفعها للعموم كالطريق العام والنهر والمرعى مثلا لو ضبط أحد المرعى المخصوص بقرية وتصرف فيه خمسين سنة بلا نزاع ثم ادعاه أهل القرية تسمع دعواهم.»

یعنې، هغه دعوووو چې عامه گټې سره تعلق لري لکه: عامه لاره، نهر او سړ ځایونه، نو په داسې دعوووو کې به میعاد ته اعتبار نه وي، مثلاً: که یو سړي د چا د کلي په سړځای باندې قبضه وکړه او بغیر د نزاع نه تر پنځوسو کالو پورې په هغې باندې متصرف وي او د یادې مودې نه وروسته د هغه کلي خلک دعوه ووکړي؛ نو د هغوی دعوی به اوریدل کیږي.⁷⁷

یادونه: د دعوې د اوریدلو د منعې نېټه په هجري قمري او هجري شمسي سره حسابیږي.⁷⁸

⁷⁶ . هغه چې د عامه گټې سره تعلق ولري لکه: عامه لار، نهر او سړځای.

⁷⁷ . هماغه، سلیم رستم باز، ج ۴، ۲۱۰م.

⁷⁸ . (۵۱) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. الموسوعة الفقهية، ج ۱۳، ص ۱۱۹.

دریم خپرکی

د افغانستان په حقوقو کې د مدني مرور زمان څرنگوالی

د مدني مرور زمان د افغانستان په حقوقو کې، له حنفي فقهې څخه اخستل شوی دی. نو د مدني مرور زمان مربوط قواعد د افغانستان مدني قانون دویم جلد له ۹۶۵ څخه تر ۹۸۲ مادې پورې او بيا له ۲۲۵۶ څخه تر ۲۲۹۸ مادې؛ په مفصله توګه او همدارنګه د افغانستان د تجارت اصولنامې په ځینو مواردو کې ذکر شوی دی. د افغانستان مدني قانون کې مدني مرور زمان «د وخت په تېریدو د حق سقوط» تر عنوان لاندې او هم د عيني حقوقو او اموالو مرور زمان د حيازت په مبحث کې «د حق کسب کوونکي مرور زمان» تر عنوان لاندې راغلی دی. د افغانستان په حقوقو کې د مدني مرور زمان په اړه لاندې مسائل ضروري دي چې تر بحث لاندې یې نیسم:

لومړۍ مبحث: د افغانستان د مدني قانون له نظره د مرور زمان شرایط

د افغانستان د مدني قانون په مختلفو مادو کې د مدني مرور زمان لپاره ځینې شرایط ذکر شوي دي؛ چې په لاندې ډول دي:

لومړی شرط: حيازت باید مالکانه، مسالمت آمیز، علني، واضح او مستمر وي:

ددغه شرط هر یو جزء په لنډ ډول تشریح کوو:

لومړی جزء: مالکانه والی: تصرف په معلومه موده کې، یوازې په هغه صورت کې د مرور زمان موجب ګرځي، چې متصرف لکه: د خپل په شان په ملکیت کې تصرف وکړي. نو دې ته په کتلو سره که بل څوک د یو چا په نیابت سره په یو مال کې تصرف وکړي، د مرور زمان موجب نه ګرځي.⁷⁹ نو دې ته په کتلو سره، د افغانستان مدني قانون ۲۲۶۵ ماده کې داسې راغلي دي: «(۱) که څوک د اجارې یا عاریت له لارې د عقار ذوالیدي او پرې اقرار هم وکړي؛ نو نشي کولی چې پخپلې دې ذوالیدی په اجاره ورکونکي او عاریت ورکونکي باندې د زمانې په تېریدو سره د دعوی د نه اوريدلو تمسک وکړي.»⁸⁰

⁷⁹ (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصیر حسینی، م ۸۵.

⁸⁰ (۲۵) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ج ۴، ۲۲۶۵ (۱) ماده.

دويم جزء: تصرف بايد مسالمت آميز وي: د مرور زمان د تحقق لپاره تصرف بايد پرته له اكره او اجبار څخه په مسالمت آميز ډول وي. ځكه د اكره په صورت كې مرور زمان د قبول وړ نه دی.⁸¹

دريم جزء: علني والی: تصرف بايد په علني ډول وي؛ او د مال اصلي مالک بايد پدې خبر وي او دا تصرف كه يوازې اوسني متصرف او د ملكيت اصلي مالک ته ښكاره وي، او ټولو خلكو ته ښكاره هم نه وي پروا نه كوي.⁸²

څلورم جزء: د تصرف واضح والی: تصرف بايد په داسې شكل وي چې، مدعي ته هر څه كاملا واضح وي او هيڅ نوعه شك بايد د ملكيت په تصرف كې موجود نه وي.⁸³

دغه قيدونه د افغانستان د مدني قانون ۲۲۵۸ ماده كې پداسې شكل ذكر شوي دي: « كه حيازت د زور سره يوځای شي يا په پټه واقع شي يا په كې التباس موجود وي، نو پر هغه چا چې زور شوی يا ورڅخه حيازت پټ شوی دی او يا ورباندې حيازت ملتبس شوی وي، هيڅ تاثير نلري مگر كله چې عيونه لرې شول بيا ورباندې موثر دی.»⁸⁴

پنځم جزء: استمرار ي والی: له استمرار څخه مقصد پرله پسې توگه د ملكيت څخه استفاده كول دي.⁸⁵ دغه مطلب د افغانستان د مدني قانون په ۲۲۷۹ ماده كې داسې بيان شوی دی: « دميراث په استثنأ كه څوك بې له انقطاع څخه، د پنځلسو كلونو په اوږدو كې پر له پسې توگه د عقار يا كوم بل شي ذواليد وي؛ او په هغې كې بې له جگړې او معارضې تصرف ولري، نو په هغه باندې د ملكيت دعوی نه اوريدل كيږي.»⁸⁶

دويم شرط: د دعوی د اقامه كولو په اړه په معلومه موده كې له كوم شرعي عذر پرته د حق د مدعي چوپتيا:

د دائن يا د حق د مدعي سكوت د مديون په وړاندې او د حق عدم مطالبه، همدارنگه د ملكيت خاوند سكوت د متصرف په وړاندې، او د معلومې او ټاكل شوې نېټې تېریدل د مرور زمان د تحقق اساسي شرايطو څخه دی. او دغه شرط په هغه صورت كې اعتبار لري چې، د دعوی په اقامه كولو كې كوم شرعي عذر موجود نه وي.⁸⁷ پدې اړه د مدني قانون ۲۲۸۱ ماده داسې صراحت لري: « كه د ملكيت،

⁸¹ . هماغه، سيدعبدالبعير حسيني، م ۸۵.

⁸² . هماغه.

⁸³ . هماغه.

⁸⁴ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۴، ۲۲۵۸ ماده.

⁸⁵ . هماغه، سيدعبدالبعير حسيني، م ۸۶.

⁸⁶ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۴، ۲۲۷۹ ماده.

⁸⁷ . هماغه، سيدعبدالبعير حسيني، م ۸۶.

میراث یا د وقف دعوی پریښودل د شرعي عذر لکه: غیابت، قصور یا لیونتوب په اساس صورت موندلی وي، ولي او وصي هم وجود ونلري، نو دارنگه دعوی اوریدل کیږي. مگر که چیرته شرعي عذر شتون ونلري، یا هم غایب حاضر شي، قاصر بالغ او لیونی هوبنیار شی، نو پدې صورت کې د ټاکل شوې مودې له تېریدو وروسته دا ډول دعوی بیا نه اوریدل کیږي.⁸⁸

دریم شرط: د هغه کس لخوا قسم کول چې یو کلن مرور زمان کې د دعوی د حق په سقوط استناد کوي:

څوک چې په دغه ډول مرور زمان باندې استناد کوي، که خپله مدیون وي باید د خپلې ذمې د برائت په اړه او که د هغه ځایناستی وي باید په نه پوهیدلو قسم وخوري. پدې اړه د مدني قانون ۹۶۹ ماده داسې صراحت لري: « که څوک د یو کال په تېریدو دعوی په نه اوریدلو باندې تمسک وکړي، نو چې د محکمې لخوا ورته قسم متوجه کیږي، باید داسې قسم یاد کړي چې، زه له پور څخه بري الذمه یم، که قسم د پوروپي وارثانو، اولیاوو، وصیانو او قیمانو ته متوجه شو، باید چې داسې سوگند یاد کړي چې مونږ یې د ادا کولو څخه خبر نلرو.»⁸⁹ ورسره، د مصر مدني قانون ۳۷۸ ماده هم همداسې صراحت لري.⁹⁰

څلورم شرط: په عيني حقوقو او اموالو کې د حيازت کوونکي حسن نیت:

څوک چې په یوه ټاکلي موده کې په حيازت استناد کوي، باید په خپل حيازت کې حسن نیت ولري، پدې نیت یې حيازت پکې کړی وي چې، دغه مال مباح دی او همدارنگه د مدعي لخوا د دعوی په واسطه د هغه حيازت بطلان ته کوم اعلام هم نه وي شوی.⁹¹ پدې اړه د مدني قانون په ۲۲۷۷ ماده کې داسې تصریح شوې ده: « ښه نیت هغه وخت نفی کیږي، چې حایز پوه شي چې، د هغه حيازت د بل چا په حق تېری دی؛ یا دا چې د هغه حيازت د عیوبو له اعلان له وخته په خبرتیا سره یا د مدعي د عوي په صورت کې ورته ابلاغ شوي وي.»⁹²

⁸⁸ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۴ ج، ۲۲۸۱ ماده.

⁸⁹ . هماغه، ۲ ج، ۹۶۹ ماده.

⁹⁰ . « (ويجب على من يتمسك بأن الحق قد تقادم بسنة أن يحلف اليمين على أنه أدى الدين فعلا . وهذه اليمين يوجهها القاضي من تلقاء نفسه وتوجه إلى ورثة المدين أو أوصيائهم إن كانوا قسرا ، بأم لا يعلمون بوجود الدين أو يعلمون بحصول الوفاء.) (القانون المدني المصري، المادة ۳۷۸، د لاسرسي لینک <http://arbooks.tk>).

⁹¹ . هماغه، سیدعبدالصیر حسینی، م ۸۷.

⁹² . (۲۵) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ۴ ج، ۲۲۷۷ ماده.

پنځم شرط: د قانون ټاکلې مودې تېریدل

د مرور زمان په قانون کې ټاکلې موده تعین شوې ده، چې د یادې مودې تېریدل د مرور زمان د تحقق لپاره اساسي شرط دی.⁹³

دویم مبحث: د مدني مرور زمان قلمرو

د دعوی د حق ساقطوونکي مرور زمان قلمرو، ټول حقوق او دینونه دي. همدارنګه د حق کسب کوونکي مرور زمان قلمرو کې ټول منقول او غیر منقول اموال او عيني حقوق شامل دي. د افغانستان مدني قانون ۲۳۰۲ ماده⁹⁴ کې د انتفاع حق یو له اسبابو څخه مرور زمان ګڼل شوی دی. د منقولو او غیر منقولو اموالو حيازت په اړه د مدني قانون ۲۲۸۸ ماده کې داسې راغلي دي: «که څوک په منقول مال او یا هم په منقول مال باندې د عيني حق یا داسې سند چې د هغه د حامل په نامه اعتبار ولري او صحيح سبب او ښه نیت ته مستند وي، حایز شي، د هغې مالک ګڼل کیږي. صحيح سبب په هغې سند اطلاق کیږي چې د مالک څخه په غیر یا د حق خاوند څخه بغير د بل چا لخوا صادر شوی وي.»⁹⁵

ځېنې حقوق او اموال، د مرور زمان له قلمرو څخه استثناً شوي دي؛ نو په مرور زمان کې شامل نه ګڼل کیږي چې په لاندې ډول دي:

أ) دولتي اموال

ب) تاریخي اثار

ت) د وقف عامل په واسطه د وقف تملک؛ پدې اړه د مدني قانون ۲۲۸۰ ماده دویمه فقره داسې تصریح لري: «(۲) د دولت د مالونو، د تاریخي اثارو او د وقف د مال تملک د زمانې د تېریدو په اساس جواز نلري.»⁹⁶

ث) عام المنفعه یا د عمومي ښېګڼو جمعیت⁹⁷ پورې اړونده اموال: پدې اړه د افغانستان د مدني قانون ۴۴۲ ماده داسې صراحت لري: «د عمومي سلطې د صلاحیت څخه د عمومي ښېګڼو د جمعیت د استفادې حدود، د جمعیت په ټولو او یا یوه برخه اموالو کې د حجز ناروا والی، ددې

⁹³ (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سید عبدالصیر حسینی، م ۸۸.

⁹⁴ «د ګټې اخستلو حق د قانوني عمل په سبب د شفعي او یا هم د زمانې تېریدنې سره تر لاسه کیدای شي.» (هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۴، ۲۳۰۲ ماده.)

⁹⁵ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۴، ۲۲۸۸ ماده.

⁹⁶ . هماغه، د افغانستان مدني قانون ۲۲۸۰ (۲) ماده.

⁹⁷ . پدې اړه د افغانستان مدني قانون ۴۴۰ مادې اوله فقره داسې صراحت لري: «(۱) د عامه ښېګڼو جمعیت هغه دی چې، د عمومي ښېګڼو د تامین په منظور تاسیسېږي.» (هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۱، ۴۴۰ (۱) ماده.)

مالونو د ملکیت په باره کې د زمانې تېریدو عدم تاثیر او د استملاک جواز د جمعیت د هدفونو د تامین لپاره د مقرراتو په وسیله توضیح کیږي.»⁹⁸

(ج) عامه اموال: د مدني قانون ۴۸۲ مادې مطابق، عامه اموال د مرور زمان په وسیله د تملک وړ نه دي.⁹⁹ د یادې مطابق عامه اموال په لاندې ډول دي:

(۱) عامه اموال په لاندې ډول دي:

1. د د ولت منقول او غیر منقول اموال
 2. د حکمي اشخاصو منقول او غیر منقول اموال
 3. هغه منقول او غیر منقول اموال چې د عامو خلکو د گټو او نېټگنو لپاره خاص شوي وي.
 4. هغه منقول او غیر منقول اموال چې د قانون په حکم عامه گڼل شوي وي.
- (۲) پدې اموالو کې د زمانې د تېریدنې په اساس تصرف، حجز او د خپل ملکیت لاندې راوستل جواز نلري.¹⁰⁰
- همدرانگه، د ځینو هېوادونو په قوانینو کې ځېنې نور استثنائات هم شته، لکه د فرانسې مدني قانون ۲۲۵۳ مادې¹⁰¹ مطابق د زوجینو ترمنځ دعوی کې مرور زمان نه جاري کیږي.¹⁰²

دریم بحث: د مدني مرور زمان ټاکل شوې نېټه (مهلت)

مخکې لدې چې، پدې اړه بحث وکړو دوو خبرو یادونه ضروري ده:

لومړۍ: لکه څرنگه چې، په لومړي فصل کې یادونه وشوه اصولاً د عادي مرور زمان موده د افغانستان په مدني حقوقو کې ۱۵ کاله دی.

دویم: د نماینده شخص په واسطه د دعوی پرینودل هم کیدلی شي چې، د اصلي شخص د دعوی د پرینودلو له مودې سره ضمیمه شي. مثلاً: که مورث یا بايع، د مرور زمان لپاره له ټاکل شوې نېټې څخه په کمه موده کې د خپل حق یا د ارث مال یا بيع په اړه ترک د دعوی وکړي او مشتري یا وارث ته د هغه مال له رسیدو وروسته هم هغه د خپل دعوی اقامې څخه ډډه وکړي، په هغه صورت کې ددغه

⁹⁸ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۱ ج، ۴۴۲ ماده.

⁹⁹ . (۴) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصبیر حسینی، م ۸۸.

¹⁰⁰ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۱ ج، ۴۸۲ ماده.

¹⁰¹ . (Running of Prescription, It does not run between spouses.). (French, Civil Code (1827). art: 2253.)

¹⁰² . هماغه، سیدعبدالصبیر حسینی، م ۸۹.

مودې جمع د قانون ټاکلې موده پوره کړي، مرور زمان تحقق پیدا کوي.¹⁰³

پدې اړه د مدني قانون ۹۷۱ ماده داسې صراحت لري: « که چیرته سلف دعوی پریردي، او د هغه خلف هم یو څه موده دعوی پریردي او دا دواړه مودې د زمانې د تېریدنې موده پوره کړي؛ نو دعوی یې د اوریدلو وړ نه ده.»¹⁰⁴

اوس راځو په مدني قانون کې د مرور زمان لپاره ټاکل شوو نېټو(مهلتونو) ته:

لومړی مطلب: د مکسب مرور زمان مهلتونه یا ټاکلې نېټه (په عیان کې مرور زمان)

لومړی جزء: پنځلس (۱۵) کاله: د ټولو منقولو او غیر منقولو اموالو ملکیت په مورد کې د ارث دعوی په استثنی، نو د دوی لپاره د مرور زمان نېټه ۱۵ کاله ده.¹⁰⁵ چې پدې اړه د مدني قانون ۲۲۷۹ ماده کې داسې راغلي دي: « د میراث په استثنأ که څوک په پرله پسې ډول بې له انقطاع څخه د پنځلسو کلونو په اوږدو کې د عقار ذوالید وي او پکې بې له جگړې او معارضې تصرف ولري، په هغه باندې د ملکیت دعوی نه اوریدل کیږي.»¹⁰⁶

دویم جزء: درې دیرش (۳۳) کاله: د ارث دعوی په اړه د مدني قانون ۲۲۸۰ مادې لومړۍ فقره داسې صراحت لري: «(۱) که څوک په عقار باندې ۳۳ کلونو په اوږدو کې پرته له جگړې تصرف ولري، نو په هغه باندې بې له شرعي عذر څخه، د میراث دعوی نه اوریدل کیږي.»¹⁰⁷

دویم مطلب: د دعوی د حق ساقطوونکي مرور زمان لپاره ټاکل نېټه

ددې لپاره مختلفې ټاکل شوې نېټې تعین شوي دي، چې په لاندې ډول دي:

لومړی جزء: پنځلس (۱۵) کاله: ۱۵ کاله هم د لاندې مواردو لپاره ټاکل شوې ده:

۱. د حق د مطالبې دعوی لپاره چې، د افغانستان مدني قانون په ۹۶۵ ماده¹⁰⁸ کې ذکر شوي دي.¹⁰⁹

۲. په لیکل شوي سند مستند، حق په مورد که حتی نېټه یې له ۱۵ کالو کم هم وي.¹¹⁰ پدې اړه د

¹⁰³. هماغه.

¹⁰⁴. (۲۵) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ج ۲، ۹۷۱ ماده.

¹⁰⁵. هماغه، سیدعبدالصبیرحسینی، م ۸۹.

¹⁰⁶. هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۴، ۲۲۷۹ ماده.

¹⁰⁷. هماغه، ۲۲۸۰ (۱) ماده.

¹⁰⁸. ۹۵۶ ماده: (۲) په منکر د حق دعوی په هر سبب چې وي، د ۱۵ کلونو په تېریدلو سره نه اوریدل کیږي. (همغه، ۹۶۵ (۲) ماده.

¹⁰⁹. (۴) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصبیرحسینی، م ۸۹.

¹¹⁰. هماغه.

- مدني قانون په ۹۷۰ کې داسې صراحت شتون لري: «(۲) که کوم حق ددې حقوقو څخه په سند کې وليکل شي، دداسې حق غوښتنه نه ساقطیږي مګر دا چې بې له کوم قانوني عذره، د استحقاق له نېټې څخه تر ۱۵ کلونو پورې نه وي غوښتل شوی.»¹¹¹
3. د مدني قانون ۹۶۶ مادې مطابق، که استمراري، نوي کیدونکي حقوق لکه، دکورونو کرایه، د ځمکو اجاره، معاشونه، بې له قانوني عذر څخه پنځو کلونو کې ونه غوښتل شي، نو دعوی یې نه اوریدل کیږي. د هغه حاصلاتو دعوی چې، په بد نیت تصرف کوونکي تر ذمې لاندې پاتې وي یا مستحقه ګټه چې د وقف د ناظر په ذمه پاتې وي دهغې دعوی تر پنځلسو کلونو پورې اوریدل کیږي، وروسته تردې بیا نه اوریدل کیږي.¹¹²
4. په هغه صورت کې چې قطعي حکم صادر شي، یا داچې د مرور زمان ټاکلي مهلت یو کال وي، مګر د مدیون د اقرار په سبب د هغه جریان قطع شي. نو په هماغه دعوی کې د مرور زمان نوې ټاکلې نېټه ۱۵ کاله ده.¹¹³ پدې اړوند د مدني قانون ۹۷۹ ماده داسې صراحت لري: «(۲) که حکم قطع شي، یا دا چې د دعوی د نه اوریدلو ټاکلې موده یو کال وي؛ او د پوروږي په اقرار قطع شي، نو د دعوی نه اوریدلو لپاره نوې موده ۱۵ کاله ده.»¹¹⁴
5. د انتفاع، ارتفاق او حکر حق¹¹⁵: که چیرته د انتفاع، ارتفاق حقوقو څخه تر ۱۵ کلونو پورې استفاده ونشي، نو پدې صورت کې پای ته رسیږي او له منځه ځي.¹¹⁶ همدارنګه یاد حقوقو کې د مدني قانون¹¹⁷ ۲۳۱۶، ۲۳۶۳، او¹¹⁸ ۲۳۳۷ مادو مطابق که ۱۵ کاله ورڅخه استفاده ونشي، ساقطیږي. د نورو حقوقو په خلاف، له دغه حقوقو څخه عدم استفاده په یاده موده کې ددعوي حق د سقوط سره سره ددوي د اصل د سقوط باعث هم ګرځي.¹²⁰
- دویم جزء: پنځه (۵) کاله:** د لاندې حقوقو لپاره د مرور زمان موده ۵ کاله ټاکل شوې ده:

111. هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج. ۲، ماده ۹۷۰ (۲).

112. هماغه، سيدعبدالبصير حسيني، م ۹۰.

113. هماغه.

114. هماغه، د افغانستان مدني قانون، ماده ۹۷۹ (۲).

115. د حکر حق داسې یو عيني حق څخه عبارت دی چې، د هغې څخه مقصد د یوې ټاکلې اجورې په بدل کې ځمکه د غرس او بڼا لپاره یا ددې دواړو څخه د یو لپاره پاتې کیدل وي. «هماغه، ۲۳۲۳ ماده.»

116. (۶۷) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. فضل هادي فضلي، م ۲۰۴.

117. ۲۳۱۵ ماده: «که د نفعې حق پوره ۱۵ کاله استعمال نشي؛ نو حق پای ته رسیږي.» (هماغه، ۲۳۱۶ ماده.)

118. ۲۳۶۳ ماده: «که ارتفاق حقوق پنځلس کلونو په اوږدو کې استعمال نشي، پای ته رسیږي.» (هماغه، ۲۳۶۳ ماده)

119. ۲۳۳۷ ماده: «که د پنځلسو کلونو په مودې کې د حکر حق څخه ګټه وانخستل شي، نو د حکر حق پای ته رسیږي.» (هماغه،

۲۳۳۷ ماده.)

120. (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سيدعبدالبصير حسيني، م ۹۰.

1. که استمراري، نوي کيدونکي حقوق لکه، دکورونو کرايه، د ځمکو اجاره، معاشونه، بې له قانوني عذر څخه پنځو کلونو کې ونه غوښتل شي، نو دعوی يې نه اوریدل کيږي.
 2. د هغه مالياتو او محصولاتو دعوو کې چې دولت د هغه مستحق گڼل کيږي.
 3. هغه مالياتي، او محصولاتو پورې اړوند دعوو کې چې ناحق (بل چاته) ورکړل شوي وي.¹²¹
- پدې اړه د مدني قانون ۹۷۴ ماده داسې صراحت لري:
- «(۱) د ماليو او محصول دعوی چې دولت يې مستحق وي، د پنځو کلونو تېریدو وروسته نه اوریدل کيږي. (۲) د ماليې بيرته اخستلو دعوی او د هغه محصول دعوی چې بل چاته ورکړل شوی وي، د پنځو کلونو تېریدو وروسته نه اوریدل کيږي.»¹²²

دریم جزء: دوه کاله: د قرارداد مربوط دعوی او یا هم هغه دعوی کې چې بیمه پکې رامنځته شي، د واقع کیدو له تاریخ څخه، پدې اړه د تجارت د اصولنامې ۹۴۲ ماده داسې وضاحت لري: «هر ډول دعوی چې د بیمې له مقابلې څخه پیدا کيږي د اختلاف د پېښېدو له نېټې نه وروسته له دوو کلونو څخه ساقطیږي.»¹²³

څلورم جزء: یو کال: د لاندې مواردو په هکله یو کال مرور زمان موده ټاکل شوې ده:

- (1) د استاد، ډاکتر، مدافع وکیل، مهندس پورې مربوط دعوی کې چې له وظیفې څخه رامنځته شوی وي، او په کلي ډول د هر هغه شخص چې ازاد کار او بار ولري لکه، درمل پلورنکی، دلال¹²⁴، کمېشن کار¹²⁵ او نور... هغه پورې مربوط دعوو کې د مرور زمان موده یو کال ټاکل شوې ده.¹²⁶

- (2) د تاجر او صنعت گر اړوند حقوقي دعوو کې چې وارداتي او تولیدي اشیاء بل چا ته سپارل شوي وي، مگر دغه کسان پکې تجارت ترسره کوي، نو دغه دعوو ته هم د مرور زمان موده

¹²¹ . هماغه.

¹²² . هماغه، د افغانستان مدني قانون ۹۷۴ ماده.

¹²³ . (۱۵) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان د تجارت اصولنامه، ۹۴۲ ماده.

¹²⁴ . هغه کسان چې د مقابلې له مخې هېڅ یو له طرفینو څخه خاص اجیر نه وي؛ خو د تجارتي مقابلاتو د منعقدولو لپاره یوازې د اجرت په مقابل کې، د غاقدینو په منځ کې منځگړتوب کوي او پدې صورت کې د تجارتي معاملاتو په عقد کې د اسانتیاو راوستل ځانته کسب وگرځوي، دلال بلل کيږي. (همغه، د تجارت اصولنامه، ۹۹ ماده.)

¹²⁵ . هغه څوک چې تجارتي معاملات په خپل نامه او د معاملې د خاوند (آمر) په حساب د یو اجرت په مقابل کې د عادي کسب په حیث اجراء کوي (کمېشن کار) او هغه مقاوله چې د خاوند او کمېشن کار ترمنځ تړل کيږي د کمېشن کاري مقاوله بلل کيږي. (همغه، ۷۸۲ ماده.)

¹²⁶ . (۴) گڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالصیرحسیني، م ۹۰.

يو كال ټاكل شوى دي.¹²⁷

(3) د هوټلونو او رستورانټونو د مالكانو د حقوقو پورې اړوند دعووو كې د هغوئ د شپې پاتې كېدو، د ډوډۍ قيمت او نورو مصارفو ته په كتلو سره يو كال مرور زمان موده ټاكل شوې ده.

128

(4) د كارگر، مستخدم او اجير حقوقو پورې مربوط دعووو كې، اجورې ته په كتلو سره د مرور زمان نېټه يو كال ټاكل شوې ده.¹²⁹

پدې اړه د مدني قانون ۹۶۷ ماده داسې صراحت لري: « په راتلونكو حقوقو كې د يو كال وروسته دعوى د اوريدلو وړ نه ده:

1. د طبيب، استاذ، مدافع وكيل، او د مهندس حقوق چې د وظيفې د سرته رسولو څخه راپيدا شوي وي، په عمومي ډول هر شخص چې ازاد كار او بار ولري لكه، درمل پلرونكى، دلال، كمېشن كار او اهل خبره(پوهان).

2. د تاجر، او كسب كوونكي، هغه حقوق چې شيان يې خلكو ته وارد او يا هم صادر كړي وي، او پدې شيانو كې تجارت نه كوي.

3. د هوټلونو د خاوندانو د رستورانټونو حقوق د شپې اوسيدلو او د طعام او نور مصارفو ته په مقابل كې.

4. د كارگر، مستخدم او اجير حقوق چې د ورځنۍ او يا غيروړځنۍ اجورې څخه راپيداشوي وي.

130

5. د كار قرارداد څخه رامنځته شوي دعوى كې.¹³¹ پدې د مدني قانون ۱۵۵۳ ماده كې هم صراحت شتون لري: « كومې دعوي چې د كار عقد څخه پيدا شوي وي، د عقد دپاي ته رسيدو څخه يو كال وروسته نه اوريدل كيږي.»¹³²

¹²⁷. هماغه.

¹²⁸. هماغه.

¹²⁹. هماغه، م ۹۲.

¹³⁰. (۲۵) گڼه لمنليك ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ۹۶۷ ماده.

¹³¹. (۴) گڼه لمنليك ته دې مراجعه وشي. سيدعبدالصير حسيني، م ۹۲.

¹³². هماغه، د افغانستان مدني قانون، ج ۳، ۱۵۵۳ ماده.

خلورم مبحث: د مدني مرور زمان د پېل نېټه

په کلي ډول د مدني قانون ۳۷ مادې مطابق، په دينونو کې مرور زمان يعنې د حق د دعوی ساقطوونکي مرور زمان کې؛ د مودې تېریدل د حق د مطالبې له نېټې څخه پيلیږي. پدې اساس، په شرط پورې معلق قرض په مورد کې د شرط له تحقق څخه، د ضمان د استحقاق په مورد کې د استحقاق د تثبيت له وخت څخه، او په مؤجل دين کې د ټاکل شوي وخت له تېریدو وروسته مرور زمان نېټه شروع کیږي.¹³³

که چیرته، د دين د ورکړې نېټه د دائن تر ارادې پورې موقوفه وي؛ نو کله چې دائن د خپل ارادې اظهار باندې قادر شي له هماغه وخت څخه د مرور زمان موده شروع کیږي.¹³⁴ پدې اړه د مدني قانون ۹۷۳ ماده کې داسې صراحت شتون لري: « (۱) ددعوي د نه منلو ټاکلې موده د پور د ادا کولو د استحقاق له نېټې څخه پيلیږي. (۲) د دعوي د نه منلو ټاکلې د هغې پور په باره چې شرط پورې معلق وي، د شرط د تحقق له نېټې څخه، د ضمان د استحقاق په باره کې د استحقاق د ثابتیدو د نېټې څخه، او د مؤجل پور په باره کې د مودې د تېریدو له نېټې څخه شروع کیږي.»¹³⁵

همدارنگه، د مدني قانون ۹۷۴ مادې مطابق د مالياتو پورې مربوط دعووو کې مرور زمان د استحقاق له نېټې څخه، او همدارنگه بل چاته ورکړل شويو مالياتو او محصولاتو پورې دعووو کې د پرداخت يا د ورکړې له وخت څخه، مرور زمان شروع کیږي. همدارنگه د قضايي اوراقو د قيمت په مورد کې، د هغه دعوي د ختمیدو له وخت څخه چې، دغه اوراق د هغه په مورد کې ليکل شوي دي، او په هغه صورت کې چې دعوی اقامه نشي، د اوراقو د ليکنې له وخت څخه؛ مرور زمان شروع کیږي.¹³⁶

همدا ډول، د مدني قانون ۹۷۰ مادې مطابق، په ۹۶۷ ماده کې راغلي يو کلن مرور زمان شروع ورسپارل شوې وظيفې له پای ته رسیدو سره پيلیږي.¹³⁷ ورسره، د تجارت قانون مطابق د بیمې په قرارداد کې د مرور زمان شروع د اختلاف د واقع کیدو له نېټې څخه¹³⁸، همدارنگه، د کار قرارداد څخه رامنځته شوي دعوي کې د مرور زمان د قرارداد له پای ته رسیدو سره سم پيلیږي.¹³⁹

په اموالو پورې اړوند مرور زمان کې، په مال باندې د حيازت د استیلاء له وخت څخه مرور زمان

133. هماغه، سيدعبدالصيرحسيني، م ۹۲.

134. هماغه.

135. هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۹۷۳ ماده.

136. هماغه، سيدعبدالصيرحسيني، م ۹۳.

137. (۲۵) گڼه لمنليک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ۲ ج، ماده ۹۷۰ (۱).

138. (۱۵) گڼه لمنليک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان د تجارت اصولنامه، ۹۴۲ ماده.

139. هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۱۵۵۳ ماده.

شروع کيږي.¹⁴⁰ د مدني قانون ۲۲۵۸ مادې صراحت مطابق، په هغه صورت کې چې حيازت له اکراه، يا په پټه او يا هم له التباس سره صورت نيولی وي، د مرور زمان نېټه مذکورو عيوبو له لرې کيدو سره سم شروع کيږي.¹⁴¹

پنځم مبحث: د مدني مرور زمان د تعليق (خنډيدو) عوامل

د دعوي د حق ساقطونکي مرور زمان کې، د تعليق عوامل عبارت دي له، د قانوني عذر، معنوي مانع او هغه موانع چې د دائن حق غير ممکن کړي.¹⁴² د مدني قانون ۹۷۵ مادې مطابق، «(۱) ددعوي د نه منلو ټاکلې موده په قانوني عذر، معنوي موانعو او په داسې مانع چې د پور ورکونکي د حق غوښتنه محاله کړي، متوقف کيږي. (۲) کومه موده چې د عذر سره تېره شوې ده، اعتبار نلري.»¹⁴³

قانوني معاذير د مدني قانون ۲۲۸۱ مادې مطابق، عبارت دي له: غيابت، صغر په هغه صورت کې د مدعي ولي، وصي او قيم موجود نه وي. ورسره د اموالو مرور زمان کې هم د ۲۲۸۶ مادې مطابق داسې صراحت وجود لري: «د حق کسبوونکي زمانې د تېریدو موده چې هر څومره وي، د موجه سببونو د موجوديت سره متوقف کيږي.»¹⁴⁴ ددغه نوعه مرور زمان د تعليق اسباب هم ددعوي د ساقط کوونکي مرور زمان عذرونه دي.¹⁴⁵

شپږم مبحث: د مدني مرور زمان د قطع کيدو عوامل

د فرانسې مدني قانون ۲۲۴۲ مادې له مخې د مرور زمان د قطعي عوالم دوه ډوله دي: طبيعي او قانون عوامل.¹⁴⁶ دافغانستان مدني قانون کې لکه د فرانسې په شان، په صراحت سره تقسيم بندي شتون نلري، مگر له مختلفو مادو څخه همدغه تقسيم بندي استخراج کيږي. د مرور زمان طبيعي قطع لکه: د فرانسې حقوقو پشان هغه وخت کې صورت نيسي، چې حيازت کوونکي، په يو کال څخه کمه موده کې، د هغه له ارادې څخه خارجو موانعو په سبب حتی که د فعل په واسطه هم وي، د حيازت په مورد

¹⁴⁰ . هماغه، سيدعبدال بصيرحسيني، م ۹۳.

¹⁴¹ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۲۲۵۸ ماده.

¹⁴² . هماغه، سيدعبدال بصيرحسيني، م ۹۳.

¹⁴³ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ماده ۹۷۵ (۱) (۲).

¹⁴⁴ . هماغه، ۲۲۸۶ ماده.

¹⁴⁵ . (۴) گڼه لمنليک ته دې مراجعه وشي. سيدعبدال بصيرحسيني، م ۹۳.

¹⁴⁶ . ((French, Civil Code)) (Prescription may be interrupted either naturally or according to law.) .
(1827). art: 2242.)

مال څخه محروم شي. بغير لدې چې وکولى شي ددغه مودې په دننه کې دويم ځل لپاره په هغه مال مسلط شي، او يا يې د استرداد لپاره دعوى اقامه کړي؛ پداسې ډول چې، د هغه نتيجه نورو لپاره يو نوې حيازت بنکاره شي.¹⁴⁷ پدې اړه د مدني قانون¹⁴⁸ ۲۲۶۸، ۲۲۶۷¹⁴⁹ او ۲۲۸۷¹⁵⁰ مادو څخه دغه موارد استنتاج کيږي.¹⁵¹

د مرور زمان د قانوني قطعې عوامل عبارت دي له، له حيازت څخه د حيازت کوونکي انصراف د حق مدعي ته صريح يا ضمني اقرار¹⁵² د هغه شخص په واسطه په مرور زمان استناد کوي، په غير صالحه محکمه کې قضايي مطالبه، حجز لپاره اخطار او داسې نور...¹⁵³

پدې اړه مدني قانون ۹۷۷ او ۹۷۸ مادې داسې صراحت لري: « ۹۷۷ ماده: د دعوو نه اوريدلو ټاکلې موده په قضايي غوښتنې که څه هم دعوى غير اختصاصي محکمې ته وړاندې شوى وي، په خبرتيا، حجز، يا دهغې د غوښتنې په اثر چې پور ورکونکى يې په افلاس يا توزيع کې د خپل حق د قبلولو لپاره وړاندې کوي. همدارنگه په هر عمل کې چې پور ورکونکى د کومې دعوى جريان په وخت کې پخپل حق تمسک وکړي، قطع کيږي. همدارنگه ۹۷۸ ماده بيا داسې صراحت لري: (۱) که پورورې د پور ورکونکى په حق په صراحت يا په دلالت اقرار وکړي، ددعوى د نه اوريدلو ټاکلې موده قطع کيږي. (۲) که پورورې د پور د ادا کولو د تامين د پاره د گروي په توگه پور ورکونکي ته څه مال ورکړي، نو د پورورې په اقرار دلالت وکړي.»¹⁵⁴

د مرور زمان له قطع کيدو وروسته، د قطع کوونکي عامل له منځه تللو وروسته، نوى مرور زمان شروع

¹⁴⁷ . هماغه، سيدعبدالصيرحسيني، م ۹۴.

¹⁴⁸ . «(۱) که د عقار حيازت له لاسه ورکړي نو کولى شي چې د حيازت له لاسه ورکولو د نېټې څخه د يوه کال په اوږدو کې د هغې دبېرته ردولو غوښتنه وکړي. که د حيازت نشتوالى په پټه شوي وي نو د کال پيل د هغې نېټې څخه شروع کيږي چې د حيازت نشتوالى کشف کړي.

(۲) که څوک د بل چا په نيابت سره حيازت په لاس کې ولري، هغه هم کولى شي چې د حيازت د ردولو غوښتنه وکړي.» (هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۲۲۶۸ ماده).

¹⁴⁹ . «حيازت د مؤقتې مانع په سبب د منځه نه ځي مگر دا چې ذکر شوى مانع پوره يو کال دوام وکړي او دنوي حيازت څخه پيداشوى او دا نوى حيازت د حاز د ارادې په خلاف يا بې د هغه د علم څخه واقع شوى وي، کال دهغې وخته څخه پيل کيږي چې په کې نوى حيازت په علني توگه پيل شوى وي، که حيازت په پټه واقع شوي وي نو کال دهغې نېټې څخه پيل کيږي چې لومړني حاز وړباندې علم پيدا کړي وي.» (هماغه، ۲۲۶۷ ماده).

¹⁵⁰ . «که حاز د خپل حيازت څخه منصرف شو او يايې هغه د لاسه ورکړو که څه هم د بل چا په فعل وي، نو د حق کسبونکي زمانې د تېرېدو موده قطع کيږي مگر دا چې حاز د يوه کال په اوږدو کې د هغې نېټې څخه په حيازت قطع شوى، خپل حيازت بيرته مسترد کړي يا دا چې د هغې دبېرته ردولو په باره کې د همدې مودې په اوږدو کې دعوى اقامه کړي.» (هماغه، ۲۲۸۷ ماده).

¹⁵¹ . هماغه.

¹⁵² . ضمني اقرار لکه: مديون، ددين د ادا کولو لپاره له دائن سره بې رهن هم وکړي.

¹⁵³ . هماغه، سيدعبدالصيرحسيني، م ۹۳.

¹⁵⁴ . (۲۵) گڼه لمنليک ته دې مراجعه وشي. د افغانستان مدني قانون، ۹۷۷-۹۷۸ ماده.

کیري او موده ېې هم هماغه تېره شوې موده ده، په استثناً د مواردو کې چې مرور زمان ورته یو کال ټاکل شوی وي او د مدیون د اقرار په سبب قطع شي.¹⁵⁵ چې پدې صورت کې د مدني قانون ۹۷۹ مادي مطابق یو نوی مهلت ددعوي د اوریدلو لپاره پټ هماغه موضوع کې ۱۵ کاله ده.¹⁵⁶

اووم مبحث: د مدني مرور زمان اثار

مدني مرور زمان عموماً لاندې اثار لري:

لومړی مطلب: د مدني قانون ۹۸۱ مادي مطابق، محکمه نشي کولې چې راساً د مرور زمان په استناد دعوي ته له رسیدې څخه امتناع وکړي، بلکې دا باید د هر هغه کس لخوا چې په مرور زمان باندې تمسک کوي او مرور زمان د هغه په نفعه وي، محکمې څخه یې باید تقاضا کړې وي.¹⁵⁷

دویم مطلب: هماغه ماده دا تصریح لري چې، مرور زمان د محکمې په هره مرحله کې ممکن دی حتی په استناف مرحله کې هم. پدې اړه د مدني قانون ۹۸۱ مادي دویمه فقره داسې صراحت لري: (۲) د زمانې په تیریدو تمسک د دعوي په هره مرحله کې جواز لري، که څه هم د استناف د محکمې د وړاندې وي.¹⁵⁸

دریم مطلب: د مدني قانون ۹۸۲ مادي¹⁵⁹ مطابق، د حق خاوند په هغه صورت کې چې په خپلو اموالو کې د تصرف صلاحیت ولري، کولی شي په مرور زمان باندې استناد حق له ثبوت وروسته، له دغه حق څخه تېر شي، دغه انصراف د نورو داینینو په حق کې اثر نلري.¹⁶⁰

څلورم مطلب: د تېرې مادي مطابق، ددعوي طرفین یا لوري نشي کولی چې هغه مودې په خلاف کې چې قانون ټاکلی دی، توافق تر سره کړي.¹⁶¹

پنځم مطلب: د مدني قانون ۸۸۶ مادي مطابق، هر کله چې دین، دڅو نفرو څخه د یو په مورد کې په تضامني توګه مدیون وي، په مرور زمان لاندې راشي، نور مدیونین یوازې د مدیون د سهم په اندازه

¹⁵⁵ . هماغه، سیدعبدالبصیرحسینی، م ۹۴.

¹⁵⁶ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۹۷۹ ماده.

¹⁵⁷ . هماغه، سیدعبدالبصیرحسینی، م ۹۴.

¹⁵⁸ . هماغه، د افغانستان مدني قانون، ۹۸۱ ماده.

¹⁵⁹ . ۹۸۲ ماده: «که څوک پخپلو حقوقو کې د تصرف کولو قدرت ولري، نو کولی شي چې په هغې کې د خپل حق ثابتولو وروسته د زمانې د دفعې له حق څخه انصراف وکړي که څه هم په دلالت وي، خو سره ددې هم دا انصراف د نورو پور ورکونکو په حق کې چې ورڅخه متضرر کیري، نافذ نه ګڼل کیري. (همغه، ۹۸۲ ماده (۲)).

¹⁶⁰ . (۴) ګڼه لمنلیک ته دې مراجعه وشي. سیدعبدالبصیرحسینی، م ۹۴.

¹⁶¹ . هماغه، م ۹۴.

کولی شي چې په مرور زمان استناد وکړي. همدې توګه، که دین ټول د مرو ر زمان لاندې راشي، په هغه صورت کې د مرور زمان جریان د یو مډیون په هکله قطع یا تعلیق شي. دائن نشي کولی د نورو مډیونینو په مقابل کې په دغه قطع او تعلیق استناد وکړي.¹⁶²

¹⁶². هماغه، م ۹۴.

پایله

مدني موضوعاتو کې د مرور زمان په اړه هم اسلامي فقه او هم د افغانستان مدني قانون مباحث لري. چې په اسلامي فقه کې د حق په اصل باندې موثر مرور زمان نه دی قبول شوی، يعنې که يو شخص د محکمې په وړاندې په خپل حق اقرار وکړي، اقرار د قبول وړ ده. مگر د دعوی د حق ساقطوونکي مرور زمان د فقهاو د دلايلو او سلطان د حکم په اساس قبول شوی دی، چې موده يې عموماً ۱۵ کاله ټاکل شوې ده. مگر، د ځانگړو موضوعاتو لپاره لکه: د وقف متولي دعوی لپاره ۳۶ کاله، د خاصې لارې، ارتفاق، او شرب حقونو لپاره ۱۵ کاله د مرور زمان نېټه ټاکل شوې ده. همدارنګه، په عام المنفعه ملکیتونو پورې اړوند دعوی بيا د مرور زمان مشموله نه ګڼل کيږي.

د افغانستان مدني او تجارت قانون کې هم د مدني مرور زمان عمومي نېټه ۱۵ کاله ټاکل شوې ده، مگر، ځانگړو مواردو لکه: استمراري، نوي کيدونکي حقوق لکه، دکورونو کرایه، د ځمکو اجاره، معاشونو، مالياتو او محصولاتو په اړوند ۵ کاله، د بیمې قرار اړوند دوه (۲) کاله، استاذ، ډاکتر، مدافع وکیل، مهندس له دندې راپيدا شوو دعوو کې، او په کلي ډول د هر هغه شخص چې ازاد کار او بار ولري لکه، درمل پلورنکی، دلال، کمېشن کار او نور... هغه پورې مربوط دعوو کې يو کال د مرور زمان نېټه ټاکل شوې ده.

وړاندیزونه

1. د افغانستان په مدني قانون کې د مدني مرور زمان لپاره کوم مشخص تعريف شتون نه لري؛ بناء، يو مشخص او ټولمنلی تعريف ورته وشي.
2. دا چې په وروستيو لسيزو کې زمونږ هېواد کې د جگړو له امله ډيری خلک بې ځايه شوي دي؛ نو بناء په محاکمو کې پدې اړوند د قضایاوو تراکم د مخنيوي لپاره دغه موده زیاته شي.
3. د مدني مرور زمان لپاره بايد مشخص معيارونه وټاکل شي. يعنې د کومو معيارونو په پوره کيدو سره يوه دعوی د مرور زمان لاندې راځي.
4. همدارنگه، د مفقود ددعوی د اوریدلو اړوند په قانون کې هېڅ يادونه شتون نه لري، چې ايا دا يو عذر گڼل کيږي او کنه؟ نو بايد په دې اړوند په مدني قانون کې يادونه وشي.
5. د افغانستان په مدني قانون کې د استاذ، ډاکټر او مدافع وکیل د دندو څخه راپيد شويو دعوو لپاره د مرور زمان وخت يو کال ټاکل شوی دی. مگر، که مونږ وگورو، ياد مسلکونه تر ډيره د مصروفيت څخه ډک وي؛ نو بناء، ياده موده بايد ورته ډيره شي او يوه مناسبه موده ورته وټاکل شي، تر څو پورته درې کټه گوری اشخاص خپلو دعوو ته په ښه شکل رسیده کي وکړي.

ماخذونه

1. القرآن الكريم
2. کابلي تفسير، لومړی جلد.

قوانین

1. د مصر مدني قانون، د لاسرسي لینک: <http://arbooks.tk>.
2. د افغانستان اسلامي جمهوریت د تجارت اصولنامه (۱۳۶۷ل). رسمي جريده ۶۷۶.
3. د افغانستان اسلامي جمهوریت مدني قانون (۱۳۵۵ل). رسمي جريده ۳۵۳.
4. French, Civil Code (1827).

حقوقی او فقهي کتابونه

1. السرخسي، شمس الدين (۱۴۰۶هـ). الاصول السرخسي، القاهرة، مصطفى البابي الحلبي مطبعه.
2. امين، شريف الله (۱۳۹۷ل). د وجايبو حقوق، مسلم خپرندويه ټولنه، جلال اباد.
3. الموسوعة الفقيه الكويتيه (۱۹۸۶م). وزارت الاوقاف والشؤون الاسلاميه الكويت، طبع ذات السلاسل.
4. دانش، حفيظ الله (۱۳۹۶ل). د وجايبو حقوق، کابل، مستقبل خپرندويه ټولنه.
5. د کابل پوهنتون (۱۳۸۷ل). د حقوقي اصطلاحاتو قاموس.
6. حسيني، سيد عبدالبصير (۱۳۹۱هـ.ش). مدني مرور زمان د اسلامي فقهي او د افغانستان قوانينو له نظره، د عدالت مجله، ۱۱۱گڼه.
7. عميد، حسين (۱۳۸۹ل). فرهنگ عميد، انتشارات راه رشد.
8. لبناني، سليم رستم باز (۲۰۱۶). توضيح المرام پښتو شرح د مجلة الاحكام، ژباړن: مولانا برهان الدين صديقي، پشارو، جديد مکتبه رشيدية.
9. فضلي، فضل هادي (۱۳۹۸ل). عيني حقوق، د يارخپرندويه ټولنه، جلال اباد.
10. صافي، شمس الاسلام شمس (۱۳۹۹ل). د مدني محاکماتو اصول، جلال اباد، مسلم

خپرندويه ټولنه.

11. صافی، شمس الاسلام شمس (۱۳۹۰ل). د عدلي او قضايي اجراءاتو لارښود، جلال اباد،

مسلم خپرندويه ټولنه.

12. لنگرودی، محمد جعفر جعفري (۱۳۸۱ل). مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران. کتابخانه

گنج دانش.

13. ستانکزى، نصر الله ، شیرعلي امن، ولي محمد ناصح(۱۳۸۸ل). اصول محاکمات تجارتي،

مطبعة طباعتي حبيب الله حسيب، کابل.

14. محمد امين ابن عابدين بن عمر بن عبدالعزيز (۱۳۰۵هـ). حاشية رد المختار على

الدرالمختار، القاهرة، مصطفى البابي الحلبي مطبعة، ج ۵.

انټرنېټي مقالې

1. صادقي، سهند ، حسين صابري، كريم عبدالحى نژاد(۱۳۹۷ل). راويې اسقاط حق دعوى، فقه

و اصول، (۱) گڼه.

2. حامد، محمد عبدالرحمن(۱۹۷۶ل). نظرية عدم السماع الدعوى للتقادم بين الشريعة و

القانون، الرسالة الدوكتورا، كلية الشريعة والقانون، القاهرة. دلاسرسى لينک:

<http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2009/09/%D8%A3%D8%AD%D9%83%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%AF%D9%85-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%82%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%AF.%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85.pdf>

3. en.m.wikipedia.org.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library